

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУНУМ
Департман за
последипломске студије
ПОСЛОВНИ СИСТЕМИ У ТУРИЗМУ И ХОТЕЛИЈЕРСТВУ
МАСТЕР СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ

МАСТЕР РАД

ТЕМА:

МОГУЋНОСТИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У
ОПШТИНИ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

Ментор:

Проф. др Марија Максин

Кандидат:

Барбарић Иван
Број индекса: 405374/2011

Београд, 2013. година

САДРЖАЈ

	Страна
УВОД	4
I ДЕО ОСНОВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У ОПШТИНИ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ	7
1. ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ	7
2. ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ	9
2.1. Насеља и становништво	9
2.2. Локална економија	11
3. ТУРИСТИЧКИ РЕСУРСИ	13
3.1. Природни туристички ресурси	13
3.1.1. Геоморфолошки ресурси	14
3.1.2. Клима као туристички ресурс	14
3.1.3. Хидрографски ресурси	15
3.1.4. Вегетација - Биљни и животињски свет	17
3.2. Антропогени туристички ресурси	18
3.2.1. Уметнички туристички ресурси	18
3.2.2. Традиционални догађаји и манифестације	21
4. МАТЕРИЈАЛНА БАЗА РАЗВОЈА ТУРИЗМА	24
4.1. Туристичка инфраструктура	24
4.2. Смештајни капацитети	25
II ДЕО ОПШТА ОЦЕНА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ВЕЛИКОГ ГРАДИШТА	29
1. АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА, ПОНУДЕ И ТРАЖЊЕ	29
2. ТУРИСТИЧКИ ПРОИЗВОД - КАРАКТЕРИСТИКЕ	32
2.1. Језера	33
2.2. Наутички производ	33
2.3. Кружна путовања	34
2.4. Производ посебних интереса	34
3. SWOT АНАЛИЗА	37
4. ОРГАНИЗАЦИОНЕ ФОРМЕ – УПРАВЉАЊЕ РАЗВОЈЕМ ТУРИЗМА	39
III ДЕО ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА У СРБИЈИ	43
1. ОЦЕНА ОДРЖИВОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СРБИЈИ	44
2. ПЛАНСКИ ОСНОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СРБИЈИ	45
2.1. Просторни план Републике Србије	45
2.2. Стратегија развоја туризма Републике Србије	47
IV ДЕО МОГУЋНОСТИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ	49
1. КЉУЧНИ ПРОБЛЕМИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ	49

2.	ПЛАНСКИ ОСНОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ	50
	2.1. Мастер план туристичке дестинације Доње Подунавље	51
	2.2. Просторни план општине Велико Градиште	51
	2.3. Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште	52
3.	ПРИОРИТЕТИ ЗА ОДРЖИВ РАЗВОЈ ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ	55
	3.1. Програми и пројекти ЕУ од значаја за одрживи развој туризма Општине	56
	3.1.1. ИПА 2010. - Програм прекограничне сарадње Република Србија - Република Румунија	56
	3.1.2. ЕУ Програм EXCHANGE - Примери добре праксе	58
	ЗАКЉУЧАК	60
	ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА	62

УВОД

Основним циљем стратегијског приступа развоју туризма и формулисања политике развоја туризма може се сматрати интегрисање економских, политичких, енвајроменталних и културних користи од развоја туризма, удружених са људима и дестинацијама, у циљу унапређења квалитета живота и обезбеђивања основа за просперитет. Правац и обим ових промена зависе од фазе у друштвено-економском развоју, односа државе и предузећа туристичке привреде као и осталих учесника у развоју туризма, промена у окружењу и степена развоја туристичке и комплементарне привреде.¹

Основу развоја туризма општине Велико Градиште чине два највећа природна туристичка потенцијала Сребрно језеро и река Дунав са пријатном и веома погодном климом током лета, острвом Ада Чибуклија које спада у најлепше оазе птица на току Дунава кроз Србију, затим Рамском тврђавом, манастиром Нимник, остацима Римског каструма – Ледерата, осталим антропогеним мотивима, важним саобраћајним значајем, пре свега, захваљујући Дунаву, као и бројним културним и спортским манифестацијама.

Стратегијом развоја туризма Републике Србије дат је оквир и предлог распореда карактеристичних туристичких кластера (Војводина, Београд са Дунавом, Западна Србија и Источна Србија), који није заснован на административно управним границама које актуелно постоје унутар земље, већ је пре свега заснован на рационалним упориштима у различитим облицима економије искуства који се у појединим регијама, као потенцијалним туристичким дестинацијама могу развити и унапредити.²

На основу концентрације различитих типова туристичких ресурса у појединим деловима Републике Србије, дати су оквири за диференцирано позиционирање појединих туристичких кластера, где се Дунав, коме припада и подручје општине Велико Градиште са околином, позиционира као туристичко подручје са изузетним потенцијалима за развој, подручје које је инспиративно и креативно.

Приликом израде „Мастер плана туристичке дестинације Доње Подунавље“, којим је обухваћено шире подручје десне обале Дунава од Великог Градишта до излаза Дунава из Србије на територији пет општина: Велико Градиште, Голубац, Мајданпек, Кладово и Неготин идентификовани су услови за развој осам туристичких производа: одмори, наутика, кружне туре, МИЦЕ + пословна путовања, специјална интересовања, рурални туризам, спорт и догађаји.³ Такође, дате су и мере и активности повезивања јавног и приватног сектора у туризму дестинације, чиме би се створиле претпоставке свеукупног економског развоја.

Локалном стратегијом одрживог развоја општине Велико Градиште 2010.-2014.⁴, на бази сагледавања постојећег стања и могућности, идентификована је туристичка делатност, као главни покретач привредног развоја општине. Инвестиционим улагањем од стране јавног и приватног сектора у туристичку инфраструктуру и супраструктуру уз адекватну кадровску политику и подршку

¹ Попеску Ј., „Менаџмент туристичке дестинације“, Универзитет Сингидунум, Београд, 2011., стр. 10;

² „Стратегија развоја туризма Србије 2005.- 2015.“, Београд, 2006., „Сл. гласник РС“ бр. 91/ 06 ;

³ www.turizam.merr.gov.rs/sektor-za-turizam/

⁴ Madigan Т., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, „Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014.“, Велико Градиште 2009.;

комплементарних активности (које чине пољопривредна производња и прерада пољопривредних производа, трговачка традиција, развој мале привреде и занатске производње као и активна заштита животне средине), очекује се да ће туризам дугорочно преузети водећу улогу у привредном развоју општине.

Могућности за одрживи развој туризма општине сагледане су из угла директне повезаности са успешном имплементацијом, просторно планских и стратешких аката и формирањем система олакшица и подстицаја на републичком и локалном нивоу, којим би се привукли домаћи и страни инвеститори и стимулисали пропульзивни пројекти.

На подручју општине Велико Градиште у току је реализација развојних и инвестиционих пројеката који профилишу понуду туристичке дестинације. У току је реализација кључног инвестиционог пројеката «Silver lake city» од стране „Silver lake investment“ доо Београд, чијом ће се реализацијом створити услови да туристичка делатност преузме водећу улогу у привреди општине Велико Градиште и шире.

Као примери добре праксе дати су пројекти у оквиру ЕУ програма ИПА - Прекогранична сарадња Србија – Румунија пројекат „Креирање и промоција прекограничне културне руте Via Danubii“⁵, заснована на заједничким карактеристикама римског наслеђа и пројекат «Унапређење система управљања отпадом у Великом Градишту» развијен у оквиру ЕУ Програма EXCHANGE.⁶

Циљ истраживања

Циљ овог истраживања је да се анализирају проблеми и могућности одрживог развоја туризма на подручју подунавске општине.

Предмет истраживања

Предмет овог истраживања је:

1) Идентификација и оцена потенцијалних ресурса значајних за развој туризма на подручју општине Велико Градиште;

2) Сагледавање подршке планског основа и приоритета са аспекта одрживог развоја туризма у општини Велико Градиште.

Путем детаљне анализе природних и антропогених ресурса, сагледавањем развијености и опремљености туристичке и остале инфраструктуре, смештајних капацитета, оценом стања у коме се налази локална економија, начином организовања послова унапређења и промоције туризма на локалном нивоу и реализацијом инвестиционих пројеката, сагледаће се сви значајни фактори за развој туризма општине;

3) Анализа достигнутог нивоа туризма и проблеми у остваривању одрживе и конкурентне туристичке дестинације;

4) Сагледавање могућности за одрживи развој туризма.

Хипотезе истраживања

Х 1 - Подручје општине Велико Градиште располаже ресурсима за развој атрактивне туристичке понуде.

---

⁵ www.viadanubii.com/

⁶ www.exchange.org.rs

X 2 - Планским основом обезбеђена је подршка одрживом развоју туризма, али су недовољно развијене подршке за имплементацију планских основа.

X 3 - Туристички сектор ће бити главни покретач за оживљавање целокупне привреде и побољшање квалитета живота локалног становништва у општини Велико Градиште, под условом да се привлачењем домаћих и иностраних инвеститора за улагања у пројекте туристичке инфраструктуре, супраструктуре и промоцију, створе услови за повећање туристичког промета и остваре позитивни финансијски ефекти по основу туризма, што ће довести до комплетног развоја туристичке делатности.

Методолошки поступци и технике

У овом раду примењене су компаративна и дескриптивна метода, као и методе анализе различитих извора доступних података као што су: стручна литература, статистички и картографски подаци, законски и плански развојни документи из области туризма, мастер и акциони планови. Такође у раду су коришћене и методе теренског истраживања, интервјуа, посматрања, статистички метод и SWOT анализа.

Структура рада

Рад се састоји из уводног дела, четири поглавља и закључка. Уводни део садржи циљ и предмет истраживања. Затим следи постављање хипотеза и представљање метода коришћених за формирање мишљења и закључка.

У првом делу рада анализирани су природни туристички ресурси Великог Градишта и околине, културно-историјска баштина, локална економија као и постојећа туристичка инфраструктура и смештајни капацитети.

Други део рада односи се на општу оцену туристичке понуде Велико Градиште. Анализирани су подаци који се односе на туристички промет, понуду и тражњу, као и на карактеристике туристичког производа, како би се приказала реална слика постојећег стања туризма у општини Велико Градиште. Коришћењем SWOT анализе сагледане су предности и недостаци, повољности и неповољности за развој туризма у општини, указано је на значај носиоца туристичког развоја и установљено да су повољни природни и антропогени туристички ресурси, изграђеност, опремљеност и одржавање туристичке и остале инфраструктуре и супраструктуре и кадровска оспособљеност, основа за развој туристичке понуде, која представља мотивацију за туристичка кретања, њихову усмереност и боравак туриста у дестинацији, чинећи својом узајамном повезаношћу основу одрживог развоја туризма општине Велико Градиште.

Трећи део рада садржи оцену одрживости развоја туризма у Србији и плански основ одрживог развоја туризма у Србији, са освртом на Просторни план Републике Србије и Стратегију развоја туризма Републике Србије.

Четврти део рада односи се на могућности одрживог развоја туризма општине Велико Градиште и приоритете за одржив развој туризма. Сагледани су кључни проблеми одрживог развоја туризма Општине и извршена је анализа планског основа са аспекта подршке одрживом туризму. Приоритети за одржив развој туризма општине Велико Градиште посматрани су из угла развојних и инвестиционих пројеката и програма прекограничне сарадње.

І ДЕО ОСНОВЕ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У ОПШТИНИ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

1. ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Велико Градиште се налази на делу простора на коме су Римљани, идући за рудама, изградили у I веку нове ере Каструм – значајно војно утврђење и цивилно насеље Пинкум, названо по истоименој реци Пинкус (Пек). Убрзо постаје трговачки и занатски центар и значајна речна лука. Врхунац развитка доживљава за време владавине цара Хадријана (II век н.е). Пинкум је тада уживао широку аутономију, укључујући и право да кује сопствени новац. Судаћи према опекама које се овде могу наћи, у Великом Градишту били су стационарани делови VII Клаудијеве римске легије. С обзиром на његов географски положај, у Пинкуму и околини стално су се смењивали освајачи. Хуни су га освојили и спалили између 441. и 443. године наше ере. У његовој обнови помиње се Јустинијан I Све до формирања српске деспотовине на овим просторима смењивали су се разни народи и освајачке војске.⁷

Општина Велико Градиште се налази у североисточном делу Србије и припада Подунавском региону. Од Београда је удаљена 120 km. Простире се на површини од 344 квадратних километра.⁸

Велико Градиште се на западу граничи са општином *Мало Црниће*, на југоистоку са општином *Кучево*, а на истоку са општином *Голубац*. На северу је општина омеђена Дунавом који је у дужини од 20 km раздваја од суседне *Румуније*. Западну границу општине, у геоморфолошком смислу, чини побрђе-вододелница између слива Велике Мораве и Пека. Велико Градиште је у правом смислу речи «предворје» Ђердапа.⁹

Карта 1. Општина Велико Градиште

Извор података: www.velikogradiste.org.rs

⁷ www.velikogradiste.org.rs/istorija

⁸ Општине и региони у Републици Србији за 2011., РЗС, Београд, 2011.стр. 19;

⁹ www.velikogradiste.org.rs/opsti-podaci-i-lokacija

Велико Градиште се налази на међународном пловном путу Дунавом – Коридор VII. И поред тога речни путнички саобраћај је слабо развијен, а на подручју општине није адекватно развијена наутичка инфраструктура.

Велико Градиште је важно путничко и теретно пристаниште. Сви пловни објекти при доласку из иностранства или одласка за иностранство, пристају код пограничне царинарнице у Бездану или Великом Градишту на Дунаву, ради подношења опште царинске пријаве.

Кроз Велико Градиште пролази магистрални пут „Ђердапска магистрала“, који представља главну саобраћајну везу општине са окружењем.

Кроз јужни део општине пролази пруга на релацији Београд - Мајданпек – Бор – Зајечар која због лошег стања у коме се железнице у Србији тренутно налазе, нема неки већи значај за транспорт људи и роба. Пруга се налази на око 15 km од Великог Градишта, тако да би у будућности требало рачунати да ће њен значај са становишта подручја у развојном смислу порасти и омогућити долазак туриста железницом до овог перспективног туристичког центра.

Слика 1. Туристички брод на Дунаву

www.velikogradiste.org.rs (Галерија слика Александра Ђурића)

Према Просторном плану Републике Србије (2010) паневропски коридор VII (река Дунав) је једини пловни пут од десет инфраструктурних паневропских коридора. Од Келхајма до ушћа у Црно море код Сулине, на дужини од 2.414 km тај коридор има третман европског пловног пута међународног значаја. Сектор Дунава, од Бездана до Тимока, дужине 588 km, од којих су гранични сектори према Хрватској 137,6 km и према Румунији 229,35 km, представља окосницу српске мреже унутрашњих пловних путева. Одређивањем овог паневропског коридора је потврђен његов међународни и континентални значај, а представља изузетан потенцијал за Републику Србију.¹⁰

Према Стратегији развоја туризма Републике Србије (2006) подручје уз слив реке Дунав од великог је развојног и рекреативног потенцијала за Републику Србију и посебно валоризује обални дунавски простор за транзитни и стационарни туризам.¹¹

Не би требало заборавити ни могућности за коришћење пограничног положаја општине Велико Градиште за трансграничну сарадњу и развој туризма

¹⁰ Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010.-2020, (“Сл. гласник РС 88/10“) стр.5;

¹¹ Стратегија развоја туризма Републике Србије, (“Сл. гласник РС 91/06“) стр.25;

са Румунијом. Тај аспект сагледан је у Просторном плану подручја посебне намене међународног водног пута Е – 80 – Дунав - паневропски коридор VII (2013).

Просторна интеграција Републике Србије у европско окружење, према Просторном плану подручја коридора VII, одвија се, и одвијаће се, на неколико нивоа - нивоу Европске уније, транснационалном нивоу Југоисточне Европе (Програм сарадње за подручје ЈИЕ), прекограничном или трансграничном нивоу са локалним и регионалним територијалним јединицама суседних држава (cross-border cooperation - CBC). Интеграција подручја коридора VII са ширим окружењем и постизање одрживог просторног развоја, оствариваће се дефинисањем, подстицањем и усклађивањем модалитета међународне/регионалне сарадње и применом одредби међународних стратешких докумената, што је од изузетног значаја за одрживи развој туризма општине Велико Градиште као пограничне општине.¹²

2. ОСНОВНЕ ОДЛИКЕ РАЗВОЈА ОПШТИНЕ

2.1. Насеља и становништво

Општина Велико Градиште је према попису из 1991. године имала 27.174¹³ становника, према попису из 2002. године тај број је износио 20.659¹⁴ становника са сталним пребивалиштем, односно за 6.515 становника мање у односу на попис из 1991. године. Према подацима Републичког завода за статистику процењен број становника у општини Велико Градиште са стањем на дан 30.06.2011. године износио је 18.956.¹⁵ Такође су током 2011. године евидентирани и високе негативне вредности природног прираштаја у општини, што је приказано у табели која следи у наставку текста.

Табела 1.

Витални догађаји - Показатељи природног кретања становништва у 2011. години

Република/округ/ општина	Живорођени на 1.000 становника	Умрли на 1.000 становника	Природни прираштај на 1.000 становника
Република Србија	9	14,2	-5,2
Браничевски	7,4	18,5	-11,1
Велико Градиште	6,4	18,3	-11,9

Извор података: Општине и региони у Републици Србији 2012, РЗС, Београд 2013., стр 78

У погледу етничке структуре у општини Велико Градиште доминира српско становништво са 95%, док су међу мањинама најзаступљени Власи са 2%, па онда следе Роми, Румуни и остале националности са мање од по једног процента (по попису из 2002. године).¹⁶

Густина насељености у општини износи 56 становника на 1 km²¹⁷. Најмање густине становништва су на најнижим водоплавним теренима поред Дунава где нису постојали повољни природни услови за веће насељавање. Већа густина

¹² <http://www.rapp.gov.rs/media/RAPP-PLANOVI/E80-Plan-JU-z.pdf>

¹³ Општине у Србији 2001., РЗС, Београд, 2001., стр. 41;

¹⁴ Општине и региони у Републици Србији 2011, РЗС, Београд, 2011.стр 52;

¹⁵ Општине и региони у Републици Србији 2012, РЗС, Београд, 2012.стр 78;

¹⁶ Исто, стр. 60;

¹⁷ Madigan T., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, „Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014.“, Велико Градиште 2009., стр 16;

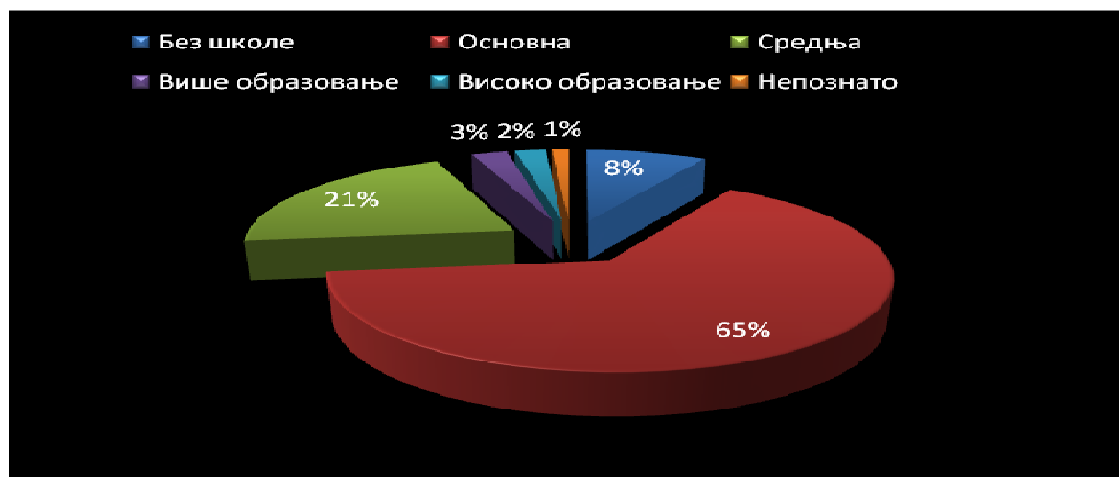
насељености је на оцедитијим теренима, дуж главних саобраћајница и посебно у долини Пека где су постојали најповољнији услови за пољопривредну производњу. Према дејству миграција на број становника јасно се издвајају две области: Велико Градиште, као место досељавања становништва и сеоска средина са интензивнијим одливом становништва, највише у иностранство.¹⁸

У сеоским насељима миграциона кретања убрзавају опадање становништва, утичу на процес старења, јер се из њих углавном иселава млађе становништво. Према попису из 2002. године у насељу Велико Градиште преовлађује досељено становништво, око 64%, док у селима доминира аутохтоно становништво, око 75%. Посебан облик миграционих кретања (углавном из економских разлога) представља одлазак на привремени рад у иностранство, која су отпочела средином 60 - тих година, да би до данас достигла знатне размере. Према попису из 2002. године број лица на привременом раду и чланова њихове породице износио је 5.895 или 22% од укупног становништва у општини. У структури миграната доминира младо становништво, од 25 - 39 година, које се пре одласка из земље бавило пољопривредом. Њиховим одласком нарушена је старосно - полна структура пољопривредног становништва, јавило се веће активирање женског становништва и особа из маргиналних група старости.¹⁹

Промена популационих трендова захтева дужи временски период и увођење ефикасне популационе политике од стране државе. Уколико се настави са досадашњим третманом, овог изузетно важног питања, може се очекивати и већа депопулација и старење становништва у општини. У таквим условима демографски фактор може представљати значајно ограничење развоја овог подручја, а то ће се самим тим негативно одразити и на развој туризма.

Према образовној структури у општини Велико Градиште доминира становништво са завршеном основном школом 11.080, док је без школе 1.459 становника. Завршену средњу школу има 3.604 становника, док је вишу школу и факултет завршило 800 становника општине Велико Градиште.²⁰

Графикон 1. Образовне структура становништва општине Велико Градиште

¹⁸ Исто,

¹⁹ Исто, стр.17;

²⁰ Исто стр.77;

2.2. Локална економија

У 2012. години просечна зарада по запосленом у Великом Градишту износила је 27.875 динара, што је за 14,8% више у односу на исти период 2011. године. Просечене зараде по запосленом у Великом Градишту су знатно испод просека Републике тј. за 32,63%, испод регионалног просека за 22,30% и испод просека Браничевске области за 30,86%.

Табела 2.

Просечне зарада по запосленом без пореза и доприноса према статистичким територијалним јединицама, јануар-децембар 2012.

Регион/ Област/ Општина	2012.	Номинални индекс 2012./ 2011.	Просечна зарада у В.Г. у односу на Републику, регион, област и општини у %
Република Србија	41.377	109,0	67,37
Регион јужне и источне Србије	35.874	108,9	77,70
Браничевска област	40.315	108,3	69,14
Велико Градиште	27.875	114,8	100,00

Извор података: Саопштења ЗП 14 250113, РЗС, Београд, 25.01. 2013.

У 2012. години укупан број запослених у Великом Градишту износио је 2.292 односно 6,38% у односу на број запослених у Браничевском округу и 0,13% у односу на укупан број запослених у Републици Србији.

Удео запослених у сектору услуга смештаја и исхране у 2012. години у општини Велико Градиште у односу на запослене у Браничевском округу износио је 6,91% и у односу на број запослених у Републици Србији у истом сектору 0,12%. Проценат учешћа запослених у хотелима и ресторанима у правним лицима у Великом Градишту у односу на укупан број запослених у Великом Градишту је изузетно низак и износио је свега 1,09% , што је приказано у табели у наставку текста.

Табела 3.

Запослени у Републици Србији, 2012., - Годишњи просек -

Број запослених	Укупно	Запослени у правним лицима		Приватни пред. и запослени код њих
		свега	Услуге смештаја и исхране	
Република Србија	1.727.048	1.341.114	20.306	385.934
Браничевски округ	36.595	24.476	362	12.119
Велико Градиште	2.292	1.234	25	1.058

Извор података: Саопштење ЗП 20 300113, РЗС, Београд, 30.01.2013.

У општини Велико Градиште је 2012. године број запослених био 2.292 што је у односу на укупно активно, радно способно становништво 18,39% (12.466)²¹. Мали број запослених у општини Велико Градиште последица је слабог пословања и непостојања развијених предузећа, што има за последицу исељавање радно активног становништва. Примећује се пораст запослености лица која самостално обављају делатност и развој предузетничких радњи које упошљавају мали број радника. Структуру запослених по секторима делатности у општини Велико Градиште и даље одликује високо учешће запослених у прерађивачкој индустрији, образовању, здравству и трговини у односу на друге

²¹ Општине и региони у Републици Србији 2012. године; РЗС, Београд, 2012.стр. 82;

делатности, што указује на неразвијеност других сектора и њихово заостајање за републичким просеком.

Табела 4.

Структура запослености у % по секторима у 2012. години на бази годишњег просека

Република Округ општина	Ук уп но	По љо пр ив	Ру дар ств	Прер ађив ачка	Ел, ен.а	Сн абд вод	Гр ађе ви.	Тр гов ина	Са об рађ ај	См ешт ај и исх	Ин фо рм.	фи на нс ије	Не кре тн ин	На уч чне дел	Ад ми ни стр	Др ж упр а	Обр азов ањ	Зд рав ств о	Ум етн ост	О ст ало	Пр ива пре дуз
Република Србија	100	2	1	17	2	2	4	11	5	1	2	2	0	3	2	2	8	9	1	1	22
Браничевски округ	100	2	1	9	11	2	3	8	3	1	1	0	0	1	1	2	8	9	1	1	33
В. Градиште	100	1	0	8	1	0	5	6	4	1	0	1	0	1	1	1	11	8	1	0	46

Извор: Саопштење ЗП 20 300113, РЗС, Београд, 30.01.2013.

На територији општине Велико Градиште број регистрованих предузетника по правном положају се не разликује у односу на Браничевски округ, највише је независних предузетника, док је у погледу власничког положаја највише самосталних радњи. Најразвијенији сектор је производно - трговински о чему сведочи и листа највећих предузећа на територији општине:²² „ЕСКОМ“, производња, кекса, торти и колача; „ВИВКО“, трговина на велико; „САВИЋ ПРОМ“, трговина на мало мешовитом робом; „ТАНКЕР“, производња хлеба и пецива; „МИЛИ МЛИН“, производња млинских производа; „ДУНАВКА“, производња рафинираних уља и масти; „КОСМО ПРОДУКТ“, производња и обрада меса; и „ЧЕЛИК“, производња металних конструкција.

Ради превазилажење проблема високе стопе незапослености општина Велико Градиште је донела Локални акциони план запошљавања за 2013. годину²³ којим су дефинисани циљеви и приоритети политике запошљавања и утврђени програми и мере који ће се реализовати, како би се достигли постављени циљеви и омогућило одрживо повећање запослености.

Том приликом идентификоване су опште карактеристике тржишта рада у периоду 2007-2012. као што су неусаглашеност понуде и потражње радне снаге, велико учешће дугорочно незапослених и велики прилив вишка запослених из предузећа која се реструктурирају и приватизују или су у поступку стечаја, неповољна старосна и квалификациона структура незапослених, висока стопа незапослености младих, велики број незапослених који припадају теже запошљивим категоријама, **као и велики број ангажованих у сивој економији**. Није дошло до померања у дефицитарним занимањима и даље су то наставнички кадар, кувари и конобари. У периоду 2009.-2010. дошло је до отпуштања већег броја радника по основи технолошких вишкова и стечаја из радних организација „Мода АД“ и „Рамски рит АД“. Зато се број незапослених из машинске, конфекцијске и пољопривредне струке нагло повећавао.

Пољопривреда - Укупна пољопривредна површина у општини Велико Градиште износи 26.640 ha или 79% површине општине од чега су 78% оранице. Поред велике површине плодног пољопривредног земљишта, ту је и незагађена средина као одличан предуслов за производњу здраве хране. У сетвеној структури доминантно место заузимају површине под житарицама (73%) и на

²² Madigan T., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, „Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014.“, Велико Градиште 2009, стр. 22;

²³ <http://www.velikogradiste.org.rs> (lokalni razvoj)

том сегменту су углавном остварени надпросечни резултати мада још увек испод биолошког максимума услед неадекватне обраде земљишта. Потребне агротехничке мере се углавном спроводе само делимично, користи се често и семенски материјал слабијег квалитета, механизација је дотрајала, у заливне системе скоро да се и не инвестира, па резултати великим делом зависе искључиво од временских прилика. Уситњеност парцела и величина поседа су ограничавајући фактор за успешнију производњу (на једно газдинство долази просечно 20 парцела просечне величине 16 ари).

Индустрија - Већа предузећа која су својевремено била носиоци привредног развоја општине налазе се у тешком положају. Већини предстоји реструктурирање и власничка трансформација, па се и под најповољнијим околностима и због саме процедуре, позитивни ефекти не могу очекивати убрзо.

У наредном периоду индустрија неће имати доминантно место у привредном развоју Општине. Неопходно је спровести поступак финансијске консолидације, реструктурирања и својинске трансформације предузећа где то није учињено, како би се стабилизовала и повратила некадашња позиција. Обзиром на такво стање, већина производних предузећа нема дефинисану развојну и инвестициону политику.

Туризам – Општина Велико Градиште је афирмисана туристичка дестинација која током године, према подацима Републичког завода за статистику окупља око 15.000 посетилаца, са просечним задржавањем од 4-6 дана. Незванични подаци указују да је број туриста који су посетили Велико Градиште током 2012. године три пута већи и да се кретао око 50.000, што указује на велики број непријављених туриста, углавном у приватном смештају.

Према подацима Републичког завода за статистику учешће запослених у Сектору услуга смештаја и исхране у 2012. години у општини Велико Градиште у односу на запослене у Браничевском округу (6,91%) и запослене у Републици Србији у истом сектору (0,12%), указује на низак ниво учешћа запослених у овом сектору привреде.

3. ТУРИСТИЧКИ РЕСУРСИ

Под појмом туристичког ресурса подразумевају се атрактивни природни и културни ресурси и добра, односно елементи просторног система, који имају подстицајно дејство на туристичка кретања ради задовољавања широког спектра туристичких потреба и кретања жељеног туристичког производа.²⁴

Класификација туристичких ресурса може да буде према њиховом атрактивном дејству и према генези (постанку).²⁵

Према атрактивном дејству могу да се класификују на рекреативне и културне ресурсе, а према генези на природне и антропогене туристичке ресурсе. Сви природни туристички ресурси нису увек и рекративни (нпр. вулкани), док поједини антропогени туристички ресурси могу да буду и рекреативни (нпр. спортско-рекреативни центри).

3.1. Природни туристички ресурси

Природни туристички ресурси су елементи природне средине чија својства могу да се валоризују за потребе туризма. Настали су дејством

²⁴ Максин Мићић, М., Туризам и простор, Универзитет Сингидунум, Београд, 2007., стр. 87

²⁵ Исто, стр. 87

унутрашњих/ендогених (Земљина гравитација и топлота) и спољашњих/егзогених сила (сунчева топлота, различите врсте ерозије и гравитационо дејство Сунца и Месеца).²⁶

Одликују се међусобном условљеношћу и прожимањем. До промена у атрактивности природних туристичких ресурса у простору и времену долази услед процеса у природи и антропогених утицаја. Антропогени утицаји могу да имају позитивне (пошумљавање, очување и уређење културиних предела, уређење водних режима, побољшање саобраћајне доступности, опремање туристичко-рекреативном инфраструктуром и др.) и негативне ефекте (загађивање природне средине, деградације природних и природи блиских предела, поремећај еколошке равнотеже, смањење капацитета простора за одвијање туристичких активности и др.) на атрактивност природних туристичких ресурса.

Уобичајена је **подела** природних туристичких ресурса на:

- Геоморфолошке,
- Климатске,
- Хидрографске, и
- Вегетацију.²⁷

3.1.1. Геоморфолошки ресурси

Рељеф јесте скуп облика Земљине површине, који даје основно обележје простору и природној средини.

Велико Градиште се налази на надморској висини од 81 метра. У погледу рељефа подручје општине је претежно равничарско јер преко 60% чине равнице. Више брежуљкасто земљиште чини 25%, а брдско подручје само 15% укупне површине. Највиша тачка је Липовачка узвисица (362 m), а најнижа тачка је ушће Пека са надморском висином од 68 m.²⁸

Узвишења на подручју општине Велико Градиште попут брда Горица, Велико брдо, Липовача и околни брежуљци су делимично покривена листопадним шумама и пружају могућности за лепе шетње у пролећним, летњим и јесењим данима. Овај природни потенцијал би могао послужити за развој сеоског туризма. Некада је овај крај био веома богат шумама. Међутим, оне данас захватају једва око 200 хектара.²⁹ Погодности рељефа пружају велике могућности за развој спортско- рекреативног туризма. Брдовити предео може се користити за трекинг и трим стазе, док у северо-источном делу општине, брдо Горица већ служи као полетиште за параглајдере.

3.1.2. Клима као туристички ресурс

Клима је просечна вредност климатских елемената изнад неког подручја, праћена у дужем временском периоду (минимум 30 година према препорукама Светске метеоролошке организације). Клима има директан и индиректан утицај на развој туризма и туристичке понуде у простору.³⁰

²⁶ Исто као претходно, стр. 88.

²⁷ Исто, стр.88.

²⁸ Madigan, T., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010-2014, Велико Градиште 2009., стр.13. <http://www.velikogradiste.co.rs/>

²⁹ www.velikogradiste.org.rs/

³⁰ Максим Мићић, М., Туризам и простор, Универзитет Сингидунум, Београд, 2007., стр 109.

На територији општине Велико Градиште влада умерено континентална клима са јасно израженим годишњим добима. Зиме су оштрије, чему доприноси кошава, која је честа и јака. Јесен је топлија од пролећа, пошто земља зрачи акумулирану летњу топлоту.

Средња годишња температура ваздуха у Великом Градишту је 11,1°C. Средња учесталост мразних дана износи 70 дана. Период са појављивањем тропских дана траје пет месеци у години, и то од маја до окобра. Годишња сума падавина за подручје општине Велико Градиште износи 694 mm (694 lit/m²). Највећа брзина ветра југоисточног правца (кошаве) износи 6,3m/s, други по јачини је источног правца и износи 6,1m/s, а трећи је северозападни ветар.³¹

Релативна влажност ваздуха је у зависности од температуре ваздуха и поред ње је један од најважнијих метеоролошких елемената. Општи закључак је да су летњи месеци доста суви са недовољном влажношћу за укупни живи свет.

Међутим на овакве сметње повољно делују близина Дунава и Сребрног језера са великим воденим површинама. Релативна влажност ваздуха смањује се ка унутрашњости општинске територије. Повећана влажност у зимским месецима и утиче на стварање магле, облака, слане и других падавина – тада је највећа релативна влажност ваздуха.

Оваква неправилност се објашњава чињеницом да се због великог испаравања са акваторија језера и Дунава падавине у току зиме често излучују у виду кише.³² Климатске прилике у Великом Градишту позитивно утичу на развој туризма, а погодна температура током лета користи развоју разних спортско-рекреативних активности на водама Дунава и Сребрног језера.

На овом простору климатске прилике, за развој туризма, су повољне само током летњег периода, док у зимском делу године, спортско-рекреативне активности су могуће само у затвореним спортским објектима. Током лета климатски елементи имају приближно оптималне вредности за здравље људи (температура ваздуха око 20°C и влажност око 70%), што уз обиље зеленила око Сребрног језера и саме обале Дунава пружа могућност за развој здравствено – рекреативног туризма.

3.1.3. Хидрографски ресурси

На територији општине Велико Градиште најзначајније су реке Дунав и Пек, поред чијих обала је подигнуто и само насеље Велико Градиште, а посебан значај има Сребрно језеро, које се налази 3 km узводно од самог града у преграђеном рукавцу Дунава, које је носилац спортско-рекреативног туризма на водама ове општине. На осталом терену запажају се малобројни токови, од којих је најдужи ток Кисилевачке и Чешљевобарске реке. Кисилевачка река се улива у Сребрно језеро и носи веома малу количину воде, док преко лета њено корито сасвим пресуши.

Река Дунав се формира од две речице на источним падинама Шварцвалда у Немачкој. Он је после Волге највећа и најдужа пловна река у Европи, плован је од Регенсбурга у дужини од 2.379 km, а са укупном дужином од 2.850 km тече од централне Европе, према југоистоку, до Црног мора (слив има површину

³¹ Madigan, T., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010-2014, Велико Градиште 2009., стр.13.;

³² Програм Ehsange, Студија 3 - Истраживање природних вредности општине Велико Градиште; Унија еколога UNESCO, Велико Градиште, 2006.

817.000 km²). У нашу земљу улази северно од Бездана и Батине, а напушта је на левој обали код ушћа реке Нере којом се граничимо са Румунијом. Десна обала Дунава у Србији продужава се до ушћа реке Тимок.

Слика 2. Поглед на Дунавски кеју Великом Градишту

www.velikogradiste.co.rs (Галерија слика Зорана Пилота)

Целом својом дужином кроз Србију, од 588 km, Дунав је плован.

Дунав има важну улогу у животу људи овог краја, па и самог Великог Градишта. Осим воденог богатства којим обилује ова река, она представља добру саобраћајну везу Великог Градишта са другим подунавским земљама, односно са Црним морем. Велико Градиште је пристаниште за све стране бродове који крстаре Дунавом. Поред Дунава је лепо уређено шеталиште, које је омиљено место за опуштање мештана и туриста и купалиште, које углавном користе мештани.

Дунавски кеј са парком има велики туристички значај за Велико Градиште. Његове погодности се користе за купање, спортске активности, одржавање бројних културних и спортских манифестација, вожњу бициклом, а такође представља и омиљено место риболоваца.

У току зимског периода велики број пловила је усидрен у овом пристаништу, које је самим тим и зимовник за бродове на овом делу Дунава.

Сребрно језеро је дуго 14 km, просечно широко око 300 m и просечне дубине 8-9 m. Највећа измерена дубина је 18 m. Некада је било рукавац Дунава, а сада је затворено двема бранама, поред њега је изграђено викенд насеље и туристичко-рекреативни комплекс Бели Багрем. Добило је име по томе што му се вода у поподневним часовима пресијава као течно сребро.

Превасходна намена му је била да штити приобаље Рамског рита од подземних вода. Снажним црпним пумпама на језеру се стално одржава три метра нижи ниво воде од нивоа Дунава, чиме се обезбеђује стални доток свеже воде. Преграђивање рукавца које је отпочело 1967. године истовремено доводи и до опремања овог терена основном инфраструктуром (водоводном мрежом и далеководима електричне енергије), а потом и са приступним путевима, који се убрзо модернизују и асфалтирају. Овако опремљени терени постали су врло интересантни за подизање викенд објеката. Сребрно језеро својом обалом обухвата 4 стална насеља, а међу њима највећи туристички значај има „Багремар“ или „Бели Багрем“.

Слика 3. Сребрно језеро (Галерија слика Зорана Пилота)

www.velikogradiste.co.rs

Ово туристички атрактивно језеро окружено је шумом погодном за шетње, трчање, спорт и игру. Шумовита обала језера, својом лепотом, пешчаним плажама и погодним местима за пецање, право је место за пријатан и активан одмор. На језеру су дозвољени сви спортови на води, сем мото наутике. Посебна атракција на језеру чини превоз од Великог Градишта до Сребрног језера, и то популарним туристичким возићем који саобраћа на овој релацији сваких сат времена. Ова линија активирана је у току туристичке сезоне од маја до октобра.

Близина Сребрног језера представља значајан туристички ресурс и самим тим окосницу развоја туризма на целом подручју општине Велико Градиште.

Река Пек настаје спајањем две речице (Велики Пек и Мали Пек) у близини града Мајданпека. Занимљиво је истаћи да Мали Пек настаје од Рајкове и Паскове реке, које истичу из Рајкове пећине и по изласку спајају и формирају Мали Пек. Пек се пружа дужином од 104 km, до свог ушћа у Дунав, код Великог Градишта.

Пек нема велике могућности које би могле да се валоризују, за развој туризма на води, пре свега, због мале количине воде у летњим месецима.

Могућ је развој купалишног туризма у појединим деловима, док дуж обале Пека постоје бројне могућности за изградњу шетних и бициклистичких стаза, које би уз лепоту природног амбијента могле да представљају посебну туристичку атракцију.

3.1.4. Вегетација - Биљни и животињски свет

Вегетацију неке области сачињавају све биљне заједнице које заузимају односно покривају ту област. Територија општине Велико Градиште погодује развоју шума. Међутим, услед негативног утицаја човека и других фактора на шумски фонд, он је драстично смањен. Данас шуме захватају једва око 200 ha. Оне су сведене на фрагменте, претежно изданичког порекла, који се јављају дуж речних токова. Преовладава багремова шума и по њој је познато излетиште, на обали Сребрног језера, добило име Бели багрем. Брдо Горица, Велико брдо и Липовача су делимично покривени листопадним шумама и пружају могућност за рекреативне шетње. Овај потенцијал би могао послужити за развој сеоског и неке врсте спортско-рекреативног туризма. Простор је идеалан за изградњу стаза за трекинг и неку врсту блажег планинарења, што би уз адекватан маркетинг, могло да привуче одређени број туриста, а самим тим и утиче на

формирање туристичког производа посебних интересовања у овим деловима општине. На територији општине Велико Градиште успевају различите биљне заједнице, како жбунастих тако и дрвенастих врста. Овде расте багрем, храст, граб, бор, топола, глог, гледичија, јаблан, врба, платан, зова итд. За пошумљавање терена највише се користи топола и јаблан, зато што релативно брзо расту.

Ловачко удружење "Голуб" из Великог Градишта, газдује ловиштем "Рамски рит", укупне површине 21.444 ha од чега ловне површине обухватају 18.000 ha. Стално гајене врсте дивљачи у ловишту "Рамски рит" су срна, дивља свиња, зец, фазан и пољска јаребица. Удружење поседује ловачки дом, корисне површине 200 m², ловачку кућу корисне површине 50 m² и 0,5 ha земље.

3.2. Антропогени туристички ресурси

Антропогени туристички ресурси су антропогени елементи просторног система чија својства могу да се валоризују за потребе туризма. Настали су и настају, као резултат материјалне и духовне културе друштва у простору и времену. Обухватају уметничка, градитељска, научна, техничка и друга достигнућа друштва и специфична обележја културе, схваћене као укупан начин живота људи кроз различите цивилизацијске епохе у појединим областима света. Одликују се међусобном условљеношћу и прожимањем и комплементарношћу с природним туристичким ресурсима. Док код природних ресурса преовлађују рекреативна својства, код антропогених ресурса преовлађују естетска, куриозитетна и својства знаменитости.

Уобичајена је подела антропогених туристичких ресурса на:³³

- Етнографске,
- Уметничке,
- Амбијенталне и пејзажне,
- Манифестације, којима се могу додати и
- Посебно изграђене (рекреативне и забавне) атрактивности.

3.2.1. Уметнички туристички ресурси

Уметнички туристички ресурси су најкомплекснији и најразноврснији међу антропогеним ресурсима. Обухватају културно-историјско наслеђе и савремену ликовну, музичку, позоришну, архитектонску и примењену уметност. Уметнички ресурси Србије обухватају уметничка остварења из свих периода, од праисторијског периода до модерног доба. У погледу атрактивности може да се издвоји културно наслеђе праисторије, античког Рима и средњег века.

С римским освајањем територија Илира и Македоније, почетком нове ере, формирана је нова граница Римског царства (Римски лимес), која је утврђена кулама и војним логорима (castrum). Изграђени су први стратешки путеви на Балканском полуострву, ради организације саобраћаја и лакшег коришћења рудног и шумског богатства на освојеним територијама.

Пробијен је пут кроз Ћердапску клисуру, који је највећим делом био усечен у стену или проширен дрвеним галеријама, и подигнут мост на Дунаву код Кладова (у I веку н.е., дужине преко 1000 m), о чему данас сведочи Трајанова табла уклесана у стену и уочљива само са Дунава и остаци моста у

³³ Исто стр. 128.;

Кладову. Према принципима римске урбанистичке праксе подизани су каструми и формирана насеља око њих, која настајују услужени легионари и трговци. Туристички атрактивни су археолошки локалитети и налази из градова на лimesу дуж Саве и Дунава – Sirmium (Сремска Митровица), Singidunum (Београд), Viminacium (Костолац), i Diana (Караташ), као и утврђене царске палате и резиденције са сачуваним мозаицима (Felix Romuliana-Гамзиград, поред Зајечара и Mediana у Нишу).³⁴

Културно-историјске вредности, уколико нису главни мотив путовања представљају значајан елемент сваког туристичког путовања. Дела материјалне и духовне културе потребно је детаљно анализирати и валоризовати на најбољи могући начин, како би се један простор могао адекватно сагледати. На тај начин би се формирао један од елемената за туристичку валоризацију простора.

Ледерата-римски каструм

По доласку римских легија на обале Дунава, захваљујући изванредном геостратешком положају, Римљани су у Раму саградили војни логор – каструм, у историографији познат под именом *Ледерата*. Није познато порекло тог назива. Ледерата се налазила на један километар ниже од насеља Рам, на каменитој – пешчаној висоравни. Око каструма Ледерате касније се формирало и насеље. Хроничари Ледерату спомињу као значајно утврђење, које је саградио цар Трајан, а као веће и моћније утврђење обновио у VI веку потоњи римски цар Јустинијан. Ископавање Ледерате уз бројне покретне налазе, открило је и трагове који непобитно потврђују да су овде живели и стари Словени. Томе у прилог иде и налаз мермерног торзоа фигурине која, по свој прилици, представља богињу Викторију. Ова фигурина нађена је у једној од војничких некропола.

Слика 4. Остаци Римског каструма – Ледерате (www.mojdunav.com)

Рамска тврђава

На десној обали Дунава, на стрмој каменој литици, 17 km узводно од Великог Градишта, налазе се зидине средњевијековног града Рама. Ту се данас налази мало село које је име добило по истоименој тврђави, око које се формирало и насеље. Има наговештаја да је на овом простору било и праисторијско насеље. Стручњаци су открили трагове живота Келта, Римљана, Авара, Хуна и Словена. Извесно је да је у Раму боравио чувени хунски војсковођа, злогласни Атила, познатији под надимком „Бич Божији“. У једној легенди се каже да је Рамска тврђава саграђена због одбране од Хуна, и да је

³⁴ Исто, стр. 139.;

Атила сахрањен у Раму. Историјски извори говоре да је садашња Рамска тврђава дело Бајазита другог. Летописци су забележили да је Бајазит други (1430. – 1512.), после смрти Мехмед – паше, преузео власт и обновио Рам.

Рамска тврђава има облик неправилног полигона, са четири угаоне и централном Донжон кулом. Широки зидови, дужином од преко 30 m, повезују куле, добро су очувани, док је унутрашњост тврђаве разорена за време Кочине крајине.

Слика 5. Рамска тврђава (www.moj.dunav.com)

У непосредној близини Рамске тврђаве налазе се и зидине веома добро очуваног *Караван сараја (одмориште за караване)*. Нешто ниже налазе се остаци темеља некадашњег турског *амама*. На западној страни, испод тврђаве, у стени, налази се уклесана римска табла, на којој се налази, у три реда, још видљив текст. Ту су у стени још видљиви жљебови од ужади, којом су се вукли римски бродови, да би савладали речну матицу. Све ово наводи на претпоставку да се на месту садашње средњевијевне тврђаве налазила и некаква римска осматрачница, као предстража за *Ледерату*.³⁵

Манастир Нимник

У храстовој шуми, у атару стишког села Курјаче, које припада општини Велико Градиште, налази се средњевијевни *манастир Нимник*, познат још и под ранијим именом као *Маријански манастир*. Црква манастира Нимник је посвећена *Преносу моштију светог Николаја (летњи свети Никола)*. То је

обична четворострана грађевина од ломљеног камена, са кровом на две воде. Иконостас је, уосталом, као и све у овој цркви, веома скроман, како по изгледу тако и по броју икона у њему. Иконе на иконостасу распоређене су у три реда. До самог манастира, у живописној шуми, води одличан асфалтиран пут, 3 km удаљен од пута Пожаревац – Велико Градиште.³⁶

Слика бр. 6. Манастир Нимник (www.velikogradiste.org.rs/galerija/slika)

³⁵ www.velikogradiste.org.rs

³⁶ Исто

У непосредној близини налази се зграда Градиштанске гимназије која је основана 1879. године. Садашња зграда је подигнута 1930. године.

Поред ње је и старо здање Гимназије из 1887. године. Гимназија је 1930. године носила име „Престолонаследник Петар“, а 1956. године прерасла је у економску школу, потом у образовни центар, а 90-тих година XX века, школа је опет гимназија.

Слике 7. и 8. Храм светог Архангела Гаврила, зграда Гимназије и зграда општине

(www.velikogradiste.org.rs/galerija_slika)

На другој страни Житног трга налази се зграда Градске библиотеке „Вук Караџић“. Библиотека располаже богатим књижевним фондом са преко 26.000 књига. Библиотекарство у овом граду има дугу традицију - прво читалиште је отворено 1848. године.³⁷

3.2.2. Традиционални догађаји и манифестације

Туристичке манифестације имају дугу и разноврсну традицију, могу бити уметничке, културне, спортске и забавне. Оне доприносе обогаћивању садржаја туристичког боравка, продужењу туристичке сезоне и повећању дневне и укупне потрошње гостију.

Посећеност туристичких манифестација зависи од врсте приредбе, ранга учесника, времена и места одржавања, учесталости приредбе, традиције, опште поруке, могућности доживљавања, познавања језика, сликовитости амбијента и организације превоза и смештаја. Најчешћи облик туристичких манифестација је представљање локалног, регионалног и националног музичког фолклора, ношње и обичаја.

Туристички ефекти догађаја или манифестација заснивају се на богатству програма, условљеном разноврсношћу антропогеног наслеђа и локацијом одржавања са атрактивним природним туристичким вредностима и знатно обогаћују садржај туристичких активности подручја.

Уметничке, културне и забавне манифестације

У Великом Градишту има значајних уметничких, културних, и забавних прослава и манифестација које могу да услове повећање туристичког промета. Општински календар манифестација обухвата преко 20 манифестација локалног и регионалног карактера. Постојећи услови могу бити добро искоришћени за повремено окупљање туриста. Регионалне манифестације, као што су Царевчеви

³⁷www.velikogradiste.org.rs

дани, Силафест, Аласке вечери, вашари, одржавају се у време летње туристичке сезоне и могу бити разлог више да туристи посете овај крај и обогате свој боравак у њему. Оне, уз бољу организацију и маркетинг могу допринети продужењу туристичке сезоне и остварењу већих прихода од туризма.

Царевчеви дани - Традиционална манифестација посвећена Властимиру Павловићу Царевцу оснивачу оркестра Радио Београда. Одржава се на летњој сцени у градском парку на Дунавском кеју. Посетиоци ове манифестације могу да виде разноврсни и богати садржај, који се састоји од такмичења виолиниста, певача, концерт класичне, џез и етно музике, а један дан је посвећен и музици подунавских градова са бројним гостима из иностранства.

СИЛАФЕСТ (Silver Lake Tour Film Festival) - Међународни фестивал туристичког и еколошког филма. Филмови се емитују на две летње позорнице на обали Сребрног језера од 30. августа до 4. септембра. Ова манифестација се одржава у Србији од 1994. године, а од 2008. године Велико Градиште добија ту част да постане њен домаћин. До сада су одржана два „Силафеста“ у Великом Градишту. У конкуренцији учествује и преко 60 филмова из двадесетак земаља, а на фестивалу је присутно и преко 100 гостију из Србије и иностранства (аутори филмова, новинари итд).³⁸

Аласке вечери- Традиционална гастрономско-туристичка манифестација која се одржава већ 44 године. Аласке вечери се одржавају на летњој сцени у градском парку, средином августа месеца.

Дани цвећа- Село Кусиће је познато по производњи цвећа. У овом селу велики број домаћинстава има пластенике и стакленике у којима гаји најбоље врсте цвећа. Ова манифестација је први пут одржана 2005. године. Сваке године се окупи преко 250 излагача. Ова јединствена манифестација туристичко-привредног карактера обећава да постане једна од већих атракција туристичке понуде општине Велико Градиште.³⁹

ЦАЦ Велико Градиште - Кинолошко друштво „Велико Градиште“ из Великог Градишта организује традиционалну Националну изложбу паса свих раса, одржава се у градском парку, на самој обали Дунава првог викенда јула месеца. Ова манифестација окупи и више од две стотине излагача паса, који долазе из разних делова Србије, док се сваке године појави и преко десетак учесника из иностранства. Ову манифестацију са великом пажњом прати и знатан број представника домаћих и страних медија.⁴⁰

Слике 9. и 10. Изложба паса у Великом Градишту (www.srebrnojezero.com)

Спортска такмичења и манифестације

На територији општине тренутно можемо издвојити шест најзначајнијих такмичења спортско-рекреативног карактера. Нека од њих имају дужу традицију, док су нека новијег датума и полако стичу популарност, а док нека функционишу са одређеним прекидима услед разних организационих проблема.

Ова такмичења, са својим резултатима, бројем учесника и посматрача, учешћем у броју посета непривредног карактера, заузимају значајно место у спортско-рекреативном туризму општине.

У њих спадају: Вече борилачких вештина, турнир у одбојци на песку, турнир у малом фудбалу, мото сусрети, такмичење у скијању на води и кајакашка регата.

Вече борилачких вештина – Аикидо клуб „Пинкум“ основан је 2003. године. Разлог оснивања овог клуба је да се уз добро организован стручно-педагошки рад, како са децом тако и са одраслима, тј. свим заинтересованим омогући квалитетан вид бављења спортом. Уз помоћ забавног, атрактивног и такмичарског програма може се привући и већи број посматрача што ће свакако утицати и на повећање прихода општине по основу туризма.

Турнир у одбојци на песку - Турнир у одбојци на песку (beach volley) одржава се на самој обали Дунава, у прелепом градском парку, на пешчаном терену, који је од 2000. године доступан свим љубитељима овог атрактивног спорта.

Турнири у малом фудбалу - Фудбал заузима значајно место на спортској позорници у Великом Градишту. Најстарији фудбалски клуб у општини је ФК ВГСК, основан је 1924. године. Популарност овог спорта показује и бројка од 16 фудбалских клубова, колико их има у целој општини.

Мото сусрети - Једна несвакидашња манифестација која привлачи све већи број знатижељних посетилаца. Одржава се сваке године од 1. до 3. маја у селу Мајиловац. Први мото сусрет одржан је 2006. године Манифестација „Мото-сусрети“ окупи и преко 1000 мотоциклиста, а обично толико буде и других посетилаца - посматрача.⁴¹

Скијање на води - У Великог Градишту основан је 1983. године наутички клуб "Градиштанац". У 2000. години клубу је додељена на коришћење добра локација у зимовнику Кисилево где је предвиђена изградња марине. У клубу је регистровано око 50 такмичара и то: за скијање на води, једрење, веслање, пливање и роњење. У оквиру својих активности клуб планира организовање рентирања чамаца, скутера и шетних бродова, летење падобраном уз помоћ глисера, као и практичну обуку кандидата за полагање стручног испита за управљање моторним чамцем.⁴²

Слика 11. Скијање на води (www.srebrnojezero.com)

⁴¹ www.srebrnojezero.com

⁴² www.velikogradiste.org.rs

Такмичење у скијању на води својом атрактивношћу, наравно, уз добру организацију, маркетинг и уз помоћ потребних донатора може привући велики број учесника и гледалаца.

Кајакашка регата - Међународна кајакашка регата од Инголштада до Црног мора (ТИД) је специфична и веома исцрпљујућа спортско-рекреативна манифестација за све учеснике, она је ревијалног карактера јер се, пре свега, акценат ставља на дружење и спортски дух. Кајакаши имају за циљ да преплове низводно Дунав од Инголштада у Немачкој па до његовог ушћа у Црно море. Дужина овог пута износи око 2.300 km. Регата траје и до два месеца. На том путу једна од станица за заустављање, дружење и одмор је и Велико Градиште. Специјалан програм се организује на летњој сцени у градском парку, где улогу организатора преузима ТО Велико Градиште и за своје госте организује културно уметнички програм, затим се у парку организује спремање рибље чорбе за заједнички ручак, наравно ту су и бројни поклони за учеснике регате.

Спортови који у себи садрже висок ниво забаве за све учеснике, а све то пропраћено летњим духом и дружењем, поспешују и атрактивност дестинације. Они могу дестинацију учинити изузетно привлачном, не само за домаће, већ и за стране туристе. Зато, будућност развоја туризма у општини, треба посамтрати и кроз значајно улагање у инфраструктуру и опрему, неопходну за развој спортова на води.

4. МАТЕРИЈАЛНА БАЗА РАЗВОЈА ТУРИЗМА

4.1. Туристичка инфраструктура

У смислу члана 3. тачка 16. Закона о туризму Републике Србије ("Сл. гласник РС", бр. 36/09, 88/10 и 99/11), под туристичком инфраструктуром се подразумевају туристички објекти у којима се примарно не пружају услуге исхране и смештаја, али који учествују у вредносном ланцу туристичког производа, где управо специфични стандарди услуга на којима се базира туристички производ, ове објекте одржавају као системску целину.

Објектима туристичке инфраструктуре сматрају се објекти за информисање, предах, снабдевање, рекреацију, едукацију и забаву туриста, и то: скијалишта, купалишта и плаже, тематски и забавни паркови, туристички информативни центри, центри за прихват туриста и посетилаца, одморишта поред путева, објекти наутичког туризма, терени за голф, тениски терени, отворени и затворени објекти спортске рекреације, мале вештачке акумулације са купалиштем, базени за купање, велнес објекти, забавно рекреативне стазе и путеви (трим стазе, стазе здравља, видиковци, панорамски путеви, бициклистичке стазе, пешачке стазе, стазе за моторне санке и слично), уређене обале река и језера, објекти за посматрање природних реткости, објекти за предах и краће задржавање туриста, објекти за авантуристичке активности и друго.

На подручју Великог Градишта поред Сребрног језера и његових делова који су намењени рекреацији издвајамо новоотворени (августа 2010.) **Аква парк као "водену оазу"** која се простире на 2.500 метара квадратних, од којих је 780 под водом. У њему се налазе различите водене атракције за одрасле и децу. Комплекс базена смештен је у непосредној близини језера, шеталишта и постојећих угоститељских објеката.

Туристичку инфраструктуру Великог Градишта употпуњују локална излетишта Горица и Јаз, риболовна подручја и бициклистичка траса у оквиру

пројекта ГТЗ-а „Еуровело 6“. На југоисточној страни брда Горица постоји полетиште за парагладере, јер у том делу југоисточни и ређе, североисточни и источни ветар дувају око 200 дана годишње.

Бициклистичка траса на територији општине Велико Градиште прати пут Голубац - Велико Градиште – Затоње - Рам, да би се на два места рачвала на огранке алтернативних траса: код села Затоња бициклисти могу ићи до села Рам дуж саме обале Дунава и други алтернативни правац је кружна тура око Великог Градишта, а поред обале Дунава. Код села Рам, на обали Дунава, користи се скела за превоз бициклиста на другу страну реке, односно на територију Војводине.⁴³

4.2. Смештајни капацитети

Смештајно-угоститељски капацитети представљају једну од најважнијих материјалних основа за развој туризма. С тога се у туристичким местима чине велики напори, како би се угоститељска инфраструктура обнављала. Број и квалитет смештајних објеката на подручју општине Велико Градиште је задовољавајући и прилагођен је стандардним потребама туриста.

У граду има 118 угоститељских објеката (ресторани, кафане, кафе-барови, дискотеке итд), а на само 3 km удаљености од града, на обали Сребрног језера простиру се смештајни капацитети, који према званичним подацима Републичког завода за статистику располажу са 1.404 лежаја (овај број обухвата и смештајне капацитете гарни хотела „Danubia Park“ отвореног крајем августа 2011. године).

Табела 5.

Капацитети за смештај туриста према категорији објеката у општини Велико Градиште - август 2012.-

Велико Градиште	Број пословних јединица	Број соба	Број лежаја			Број домаћинства која изнајмљују куће, станове и собе
			Укупно	Сталних	Помоћних	
Укупно I + II	6	625	1404	1370	34	35
<i>I Основни смештајни капацитети</i>	5	187	475	476	29	0
Хотели – укупно	1	85	220	220	0	0
Хотели са 2 *	1	85	220	220	0	0
Гарни хотели - укупно	1	61	131	123	8	0
Гарни хотели са 3 *	1	61	131	123	8	0
Пансиони – укупно	2	22	75	54	11	0
Пансиони са 3 *	1	12	35	24	21	0
Пансиони са 2*	1	10	30	30	0	0
Мотели – укупно	2	19	49	49	0	0
Мотели са 2*	2	19	49	49	0	0
<i>II Комплементарни смештајни капацитети</i>	1	438	929	924	5	35
Кампови – укупно	1	294	588	588	0	0
Кампови са 2*	1	294	588	588	0	0
Приватне собе – укупно	0	156	470	470	0	34
Приватне собе са 1*	0	156	470	470	0	34
Приватне куће / станове - укупно	0	17	39	34	5	1
Приватне куће / станове са 4 *	0	17	39	34	5	1

Извор података: РЗС, Интерна документација Сектора за туризам

Општина Велико Градиште је 2007. године, са власником фирме „Silver Lake Investment“ Слободаном Вукићевићем потписала Уговор о приватно -

⁴³ <http://www.srbija.travel/destinacije/52-vikenda-u-srbiji/veliko-gradiste-golubac/>

јавном партнерству, први такве врсте у Србији. На земљишту, узетом у закуп на 99 година на преко 50 хиљада квадрата објеката и површини од преко 315 ha предузеће „Silver Lake Investment“ планирало је да изгради модеран хотелски комплекс са пратећим садржајима и Србији обезбеди јединствену туристичку понуду.

Крајем августа 2011. године на Сребрном језеру у оквиру комплекса Silver Lake Resort, отворен је нови Гарни хотел „Danubia Park“ идеалан за одмор, али и за пословне скупове. Гарни хотел „Danubia Park“ капацитета 131 лежајева, распоређених у 53 собе и 8 апартмана, налази се на само сат и петнаест минута вожње од Београда, ушушкан у зеленило непосредно уз шеталиште око језера.

Слика 12. Гарни хотел „Danubia Park“ <http://www.srebrnojezero.com/hotel.html>

У складу са светским стандардима хотелијерства, свака соба у хотелу опремљена је тв уређајем, мини баром, сефом и интернет конекцијом. Поред тога, хотел располаже и савременом и технички опремљеном конференцијском салом од 200 места која по потреби може да се подели на 3 мање сале. Поштујући потребе савременог човека за здравим животом и прекопотребном релаксацијом, у хотелу је октобра 2011. отворен за госте и комплекс у чијем се саставу налазе фитнес центар, део са саунама, тропском кишом и просторије за различите врсте масаже⁴⁴.

На обали Сребрног језера у викенд насељу Бели багрем, налази се одмаралиште „Сребрно језеро“, Рекреатурсов објекат, почео је са радом 1983. године. Савремено опремљено одмаралиште, располаже са 240 лежаја. Гостима стоји на располагању аперитив бар, банкет сала, ресторан, ресторан за пансионске госте, сала за разоноду (стони тенис, шах, пикадо и сл.), терени за мале спортове и спортове на води. Хотел „Сребрно језеро“ окружен је шумом погодном за шетње, трчање, спорт и игру.⁴⁵

На делу Сребрног језера, тик уз брану, налази се комплекс од неколико објеката (пансиона и ресторана) опремљених за прихват и исхрану туриста. Ако

⁴⁴ www.silver.lake.co.rs

⁴⁵ www.recreatours.co.rs

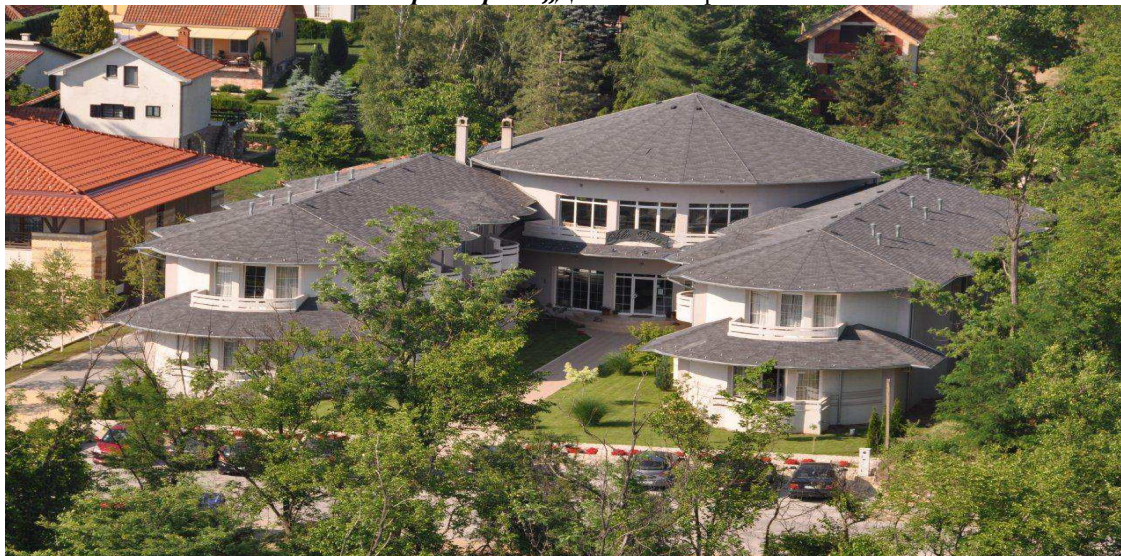
би кренули од обале језера, путем, према Великом Градишту тај низ би изгледао овако: На самој обали језера, у пријатном амбијенту окружен зеленилом, налази се пансион **“Србија-Брка”**, настао као резултат породичне традиције дуге више од 30 година. У саставу пансиона налази се ресторан и депанданс. Пансион располаже са 25 лежаја у двокреветним и трокреветним собама.⁴⁶

Вила **„Лаго“** је савремено опремљен и укусно уређен објект, који својим гостима, нуди пун комфор. Спортистима изузетно интересантн може бити боравак у овој вили, зато што је власник овог луксузног објекта наш прослављени спортиста, бивши одбојкашки репрезентативац и олимпијски победник Слободан Ковач. Капацитет Виле је 15 двокреветних соба, од којих је 11 са помоћним лежајем..⁴⁷

Ресторан са преноћиштем **„Дунавски цвет“** је почео са радом 2002. године, располаже са 40 лежаја у двокреветним и трокреветним собама и са 150 места у ресторану, на тераси има још 40 места за седење. Ресторан се налази на самом језеру, са заступљеном, пре свега, националном кухињом (са веома укусним јелима са роштиља, рибљим специјалитетима италијанским специјалитетима и сл). Ради током целе године, а не само за време летње сезоне.

Вила /ресторан **„Динчић“** послује од 2001. године. Располаже са са укупно 50 лежајева. Двособни апартмани и двокрететне и трокреветне собе су модерно опремљене, климатизоване. Има 60 места у сали и 60 места на тераси. Представља можда и најлепши објект на језеру, са великим и цветним вртом који се надовезује на терасу.

Слика 13. Вила /ресторан **„Динчић“** <http://www.vila-restorandincic.rs/sr/>

Кафана **„Бели Багрем“** је уз хотел најстарији угоститељски објект на језеру, почетак свог пословања бележи 80-их година прошлог века. Располаже са 70 места у ресторан сали. Кафана **„Српска кућа“** поседује 20 лежаја и 50 места у ресторану.

Ауто камп има укупно места за 220 приколица (стационараних и пролазних) и места за 50 шатора, тако да укупан капацитет износи 800 гостију дневно.

⁴⁶ www.srbija-brka.co.rs

⁴⁷ <http://tovg.org/content/view/>

На целокупном језеру се налази преко 2.000 викендица, укупан број лежаја који учествују у домаћој радиности износи око 2.000 лежаја.

Анализом расположивих података Републичког завода за статистику, Туристичке организације Велико Градиште и доступних података путем интернета о актуелној понуди сметајних капацитета⁴⁸, дошли смо до закључка, да би укупни смештајни капацитети на Сребрном језеру могли би да приме преко 3.000 туриста дневно у сезони. Туристичка предузећа, претходно наведена, послују са преко 80% испуњености смештајних капацитета у току сезоне. Испуњеност капацитета је скоро максимална у другој половини јуна, у јулу и првој половини августа, у септембру највећи број туриста чине ловци, а велика је смештајна тражња за време ујутра 1. маја, када се организује прослава на обали језера. Домаћих туриста највише је из Београда, Пожаревца, Новог Сада, Ниша итд., а иностраних из Немачке, Италије, Аустрије и Швајцарске.⁴⁹

Целокупна туристичка понуда Великог Градишта у оквиру развојног пројекта Silver Lake Resort током лета 2011. обogaћена је и Аква парком и туристичким бродом Silver Star. Подручје комплекса Silver Lake Resort-а обухвата 350 ha земљишта (од тога је 30 ha под шумом) са 1,5 km обале Дунава и 600 m обале језера. Компанија Silver Lake Investment до сада је завршила пројекте изградње и уређења: марине, тениских терена, постојећих ресторана и кафића, водовода и канализација, шеталишта, монтажних кућа, надстрешнице за ресторан и плажу, два паркинга, трафо станице, обало утврде и оптичку мрежу. Почело се и са изградњом новог ресторана и апартманског насеља.⁵⁰

Слика 14. Аква парк на Сребрном језеру (www.trofej/info/rubrike)

⁴⁸ <http://www.danube-info.org.rs>

⁴⁹ <http://tovg.org/content/view/>

⁵⁰ www.trofej.info/arhiva/hotel-danubia

II ДЕО ОПШТА ОЦЕНА ТУРИСТИЧКЕ ПОНУДЕ ВЕЛИКОГ ГРАДИШТА

1. АНАЛИЗА ТУРИСТИЧКОГ ПРОМЕТА, ПОНУДЕ, И ТРАЖЊЕ

Подручје Дунава односно његово приобаље, заједно са залеђем поседује атрактивне садржаје за домаће и стране посетиоце. Бројни културно – историјски споменици, археолошка налазишта, изузетна атрактивност природних локалитета, богата ловишта, постојеће и нове манифестације, представљају окосницу за перспективни развој туризма.

На тој основи изражен је интерес за улагање, а већ су издефинисане најважније локације:⁵¹

1. Локација Сребрно језеро – туристичко – спортско- рекративни центар, хотелског и апартманског типа, са спортским теренима;
2. Локација Рам – викенд насеље на површини од 2-3 ha;
2. Локација Затоње . викенд насеље на 3-4 ha (потребно је извести комплетну инфраструктуру – струја, вода, канализација са био- филтерима, на Сребрном језеру дорада инфраструктуре и путне мреже);
3. Локација ауто-камп Бели Багрем на Сребрном језеру-већ афирмисани садржај ауто-кампа је на површини од 50.250 m², пошумљен багретом, тополом, брезом и чини наставак пешачке стазе. Има сопствену плажу, сопствени бунар за снабдевање водом и санитарни чвор.

Локација марица – у власништву „Силвер лејка“.

Главни правац економског развоја општине Велико Градиште у будућности је у јачању односа у јавно - приватном партнерству, а у оквиру постојећег са предузећем „Силвер Лејк Инвестмент“, као и привлачење домаћих и страних инвестиција. Предност општине се огледа у јако повољном, туристички привлачном географском положају (коридор 7 - Дунав, улазно – излазна царина, Сребрно језеро), расположивој радној снази, као и слободним привредним објектима и смештајним капацитетима.⁵²

Туризам је изузетно значајна и ефикасна извозна активност. Нето девизни ефекти су веома високи, а кроз извоз путем туризма ствара се широк простор за укључивање производа и услуга бројних привредних делатности (саобраћаја, трговине, пољопривреде, индустрије, занатства и других) у пласман на светско тржиште. Стога је изузетно важно да се угоститељству и туризму у потпуности обезбеди статус извозника и одговарајући подстицаји на плану извоза и увоза.⁵³

Ради што потпуније оцене укупне туристичке понуде а на основу анализе презентованих туристичких ресурса, неопходно је узети у обзир прошло, садашње као и будуће стање тражње за овом дестинацијом као и најзначајније конкуренте у њеном ближем и даљем окружењу и њихове снаге и слабости. У ту сврху послужили су нам статистички подаци Републичког завода за статистику Србије, релевантни подаци Туристичке организације Велико Градиште, као и анализа садржаја Локалне стратегије одрживог развоја општине Велико Градиште 2010.-2014. године. На основу броја регистрованих домаћих и страних туриста, њиховог укупног ноћења и просечне дужине њиховог боравка,

⁵¹ Madigan T., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, „Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014.“, Велико Градиште 2009, стр. 24;;

⁵² Исто;

⁵³ Унковић С., Чачић К., Бакић О., Савремена кретања на туристичком тржишту, Економски факултет, Београд, 2002., стр. 253

може се сагледати туристички значај овог места. На основу следећих табела могу се упоредити дате вредности у Великом Градишту у односу на Републику Србију.

Табела 6.

Туристички промет у Републици Србији у периоду од 2005.-2012. године

Период	Република Србија							Просечан број ноћења	Број лежаја 31.08.2011.
	Туристички промет								
	Доласци			Ноћења					
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни			
2005.	1,988,469	1,535,790	452,679	6,499,352	5,507,604	991,748	3,27	86,731	
2006.	2,006,488	1,537,646	468,842	6,592,622	5,577,310	1,015,312	3,29	88,598	
2007.	2,306,558	1,610,513	696,045	7,328,692	5,853,017	1,475,675	3,18	112,708	
2008.	2,266,166	1,619,672	646,494	7,334,106	5,935,219	1,398,887	3,24	116,182	
2009.	2,018,466	1,373,444	645,022	6,761,715	5,292,613	1,469,102	3,35	112,815	
2010.	2,000,597	1,317,916	682,681	6,413,515	4,961,359	1,452,156	3,21	119,427	
2011.	2,068,610	1,304,443	764,167	6,644,738	5,001,684	1,643,054	3,21	127,734	
2012.	2,079,643	1,269,676	809,967	6,484,702	4,688,485	1,796,217	3,12	130,061	

Извор података: РЗС, Статистички годишњак за 2010., и 2011 стр. 318, Саопштење УТ10 280912, Саопштење УТ СРБ13 УТ10 310113, РЗС 2013.;

Табела 7.

Туристички промет у Републици Србији у периоду од 2005.-2012. године,

Период	Република Србија							Бр.лежаја стање на дан 31.08.2011.
	Туристички промет – Базни индекси (2005.)							
	Доласци			Ноћења				
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни		
2005.	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	
2006.	100,91	100,12	103,57	101,44	101,27	102,38	102,15	
2007.	116,00	104,74	153,76	112,76	106,27	102,38	129,95	
2008.	113,97	105,46	142,82	112,84	107,76	148,80	133,96	
2009.	101,51	89,43	142,49	104,04	96,10	148,13	130,07	
2010.	100,61	85,81	150,81	98,68	90,08	146,42	137,70	
2011.	104,03	84,94	168,81	102,24	90,81	165,67	147,28	
2012.	104,59	82,67	178,93	99,77	85,13	181,12	101,82	

Извор података: РЗС, Статистички годишњак за 2010., и 2011 стр. 318, Саопштење УТ СРБ13 УТ10 310113

Табела 8.

Туристички промет у Великом Градишту у периоду од 2005.-2012. године

Период	Велико Градиште							Просечан број ноћења	Број лежаја 31.08.2011.
	Туристички промет								
	Доласци			Ноћења					
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни			
2005.	9,919	9,683	236	33,302	32,926	376	3.36	924	
2006.	8,642	8,364	278	29,899	29,321	578	3.46	913	
2007.	17,383	17,053	330	31,599	31,027	572	1.82	1,024	
2008.	21,555	20,582	973	39,163	37,849	1,314	1.82	977	
2009.	15,784	14,967	817	30,382	29,220	1,162	1.92	1,405	
2010.	9,236	8,978	258	18,819	18,360	459	2.04	1,428	
2011.	12,026	11,281	745	22,225	21,362	863	1.85	1,431	
2012.	14,325	13,088	1,237	28,468	26,211	2,257	1.99	1,404	

Извор података: РЗС, Општине и региони у РС за 2010. и 2011.; Сектор за туризам РЗС – интерни подаци,

Табела 9.

Туристички промет у Великом Градишту у периоду од 2005.-2012. године

Период	Велико Градиште						
	Туристички промет – Базни индекси (2005.)						Број лежаја стање на дан 31.08.2011. Индекс
	Доласци			Ноћења			
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	
2005.	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
2006.	87,13	86,38	117,80	89,78	89,05	153,72	98,81
2007.	175,25	176,11	139,83	94,89	94,23	152,13	110,82
2008.	217,31	212,56	412,29	117,60	114,95	349,47	110,82
2009.	159,13	154,57	346,19	91,23	88,74	309,04	152,06
2010.	93,11	92,72	109,32	56,51	55,76	122,07	154,55
2011.	121,24	116,50	315,68	66,74	64,88	229,52	154,87
2012.	144,42	135,16	524,15	85,48	79,61	600,27	151,95

Извор података: РЗС, Општине и региони у РС за 2010. и 2011. Сектор за туризам РЗС – интерни подаци,

Табела 10.

Учешће туристичког промета и смештајних капацитета општине Велико Градиште у туристичком промету и смештајним капацитетима РС у периоду од 2005.-2012. године

Период	% У ч е ш ћ а						Бр.лежаја стање на дан 31.08.
	Туристички промет у Великом Градишту						
	Доласци			Ноћења			
	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	
2005.	0,50	0,63	0,05	0,51	0,60	0,04	1,07
2006.	0,43	0,54	0,06	0,45	0,53	0,06	1,03
2007.	0,75	1,06	0,05	0,43	0,53	0,04	0,91
2008.	0,95	1,27	0,15	0,53	0,64	0,09	0,84
2009.	0,78	1,09	0,30	0,45	0,55	0,08	1,25
2010.	0,46	0,68	0,04	0,29	0,37	0,03	1,20
2011.	0,58	0,86	0,10	0,33	0,43	0,05	1,12
2012.	0,69	1,03	0,50	0,44	0,56	0,13	1,08

Извор података: РЗС, Општине и региони у РС за 2010. и 2011.; Сектор за туризам РЗС- интерни подаци,

Укупан број туриста у Републици Србији у 2012. години износио је 2,079,643 и био је за 4,59% већи у односу на 2005. годину. Од тога је број домаћих туриста износио 1.269,676 и био је мањи за 17,33%, док је број страних туриста који су посетили нашу земљу износио 809,967 и био већи за 78,93% у односу на 2005. годину.

Остварени број ноћења домаћих и страних туриста који су користили смештајне капацитете у Републици износио је 6,484,702 и био је за 0,23% мањи у поређењу са 2005. годином. Домаћи туристи су остварили 4,688,485 ноћења (пад за 14,87% у односу на 2005. годину), док је број ноћења страних туриста за 81,12 % већи него у 2005. години и износио је 1,796,217 ноћења. Просечан број ноћења у посматраном периоду у 2005. години и износио је 3,27 ноћи, а у 2012. години 3,12.

Укупан број лежаја у Републици у 2012. години износио је 130,061 лежајева што је за 49,96% више у односу на број лежаја из 2005. године (86,731).

Укупан број туриста који је посетио општину Велико Градиште у 2012. години износио је 14,325 и био је повећан за 44,42% у односу на 2005. годину. Од тога је број домаћих туриста износио 13,088 и био већи за 35,16% у односу на 2005. годину, док је број страних туриста износио 1,237 и био повећан за 524,15% у односу на 2005. годину, када је евидентирано свега 236 страних туриста.

У 2012. години број ноћења домаћих туриста у општини Велико Градиште износио је 26,211 односно 20,39% мање у односу на 2005. годину, док је број ноћења страних туриста 2,257, што је за 600,27% више у односу на 2005. годину (376 ноћења). Просечан број укупних ноћења у посматраном периоду показује тенденцију смањења у 2012. години и износио је 1,99 ноћи, док је у 2005. години био 3,36. Број лежаја у општини је у 2012. години повећан за 51,95 % у односу на 2005. годину, односно са 924 на 1,404 лежаева.

У укупном броју туриста који су посетили Републику Србију Велико Градиште је у 2012. години учествовало са незнатних 0,69% (0,50% у 2005.), а са бројем ноћења 0,44% (0,51% у 2005.). У броју лежаја општина је у 2012. учествовала је са 1,08 % у укупним лежајевима Републике (1,07% у 2005. години). У апсолутним износима туристички промет у општини Велико Градиште у посматраном периоду 2005.-2012. нема значајне вредности, с обзиром на ниску почетну базу броја долазака и броја ноћења што указује на недовољну развијеност туризма на подручју општине.

Највећи део промета се остварује по основу домаћег туризма. Релативно учешће иностраног туристичког промета је доста скромно. Ниско релативно

учешће иностраног туризма, као и ниске апсолутне вредности броја долазака и броја ноћења иностраних туриста, указују на неразвијеност иностраног туризма у општини. Апсолутне вредности оствареног туристичког промета и учешће општине Велико Градиште у укупном туристичком промету Републике су такође доста скромни, с обзиром на природне потенцијале и величину административног подручја. Скромне вредности указују на још увек недовољну развијеност туризма и неадекватног системског приступа развоју и управљању туризмом у општини.

Процене из различитих извора (Светска банка, Европска комисија, Унија послодаваца Србије и др.) говоре да је ниво сиве економије достигао у 2010. години око 40% бруто домаћег производа у Републици Србије и да је иста тенденција настављена и у 2011. и 2012. години. Сива економија је значајан фактор ограничења развоја формалне економије у Србији. У грани туризма и угоститељства огледа се у постојању илегалних угоститељских објеката (ресторана, кафића, клубова, барова, итд.), самосталних угоститељских радњи у којима није уведена фискализација, дивљих преноћишта и пансиона, илегалних кампова, значајном броју (преко 30%) непријављених домаћих гостију, раду на црно код појединих легалних послодаваца итд.⁵⁴ Имајући горе наведено у виду отежана је реална процена туристичког промета, на основу статистичких података, које извештајне јединице достављају Републичком заводу за статистику.

Наведени облици сиве економије најзаступљенији су у неразвијеним областима источне, јужне и западне Србије. Са избијањем светске економске кризе примећен је пораст привређивања на црно и у угоститељству у централној Србији (Шумадија). Ови облици сиве економије представљају велику нелојалну конкуренцију оним предузетницима и предузећима који су регистровани и редовно измирују све своје обавезе према држави (порезе и доприносе, ПДВ, републичке и локалне таксе и обавезе према осталим прописима).⁵⁵

2. ТУРИСТИЧКИ ПРОИЗВОД - КАРАКТЕРИСТИКЕ

На основу анализе стања туристичког тржишта „Доњег Подунавља“, сагласно природним и антропогеним туристичким вредностима, положају и саобраћајној повезаности, традицији и материјалној бази, развијао се и може се развијати више врста туристичког производа, а све са циљем остваривања одговарајућих економских и друштвених ефеката.⁵⁶ Понуду једног туристичког места, како би била потпуна и да би задовољила и најзахтевније туристе, поред природних вредности и културних знаменитости, неопходно је оплеменили разноврсним активностима и садржајима који привлаче туристе.

Избор производа који ће чинити скуп српских туристичких производа, као и дефинисање међусобних приоритета у развоју појединих производа (одмах, кратки, средњи и дуги рок), представљају пресудна развојна стратешка питања на која треба понудити конкретне одговоре уколико Република Србија жели да се као туристичка дестинација успешно и на трошковно најрационалнији начин

---

⁵⁴ http://www.poslodavci.rs/media/grana_turizma_i_ug.....

⁵⁵ Исти извор

⁵⁶ „Мастер план туристичке дестинације Доње Подунавље“, Економски факултет у Београду, Научно – истраживачки центар, Београд, 2007.; стр. 102;

укључи на међународно тржиште. Утврђено је да су за Републику Србију посебно интересантни следећи туристички производи:⁵⁷

- 1) градски одмор;
- 2) кружна путовања („Touring“);
- 3) пословни туризам + MICE;
- 4) здравствени туризам („Spa/wellness“);
- 5) планине и језера („Mountain and Lake Holidays“);
- 6) наутика;
- 7) догађаји („Events“);
- 8) рурални туризам;
- 9) специјални интереси.

На територији општине Велико Градиште у погледу онога чиме располаже може се рећи да у наредном периоду постоји потенцијал за развој четири групе кључних производа. То су: језера, наутички производ, кружна путовања и производ посебних интереса.

2.1. Језера

Летњи одмор на језеру представља алтернативу туристичком производу сунце и море. Примаран је одмор на сунцу и свежем ваздузу, уз разне благе активности, уживање у природним и културним активностима, а секундаран гастрономија. Летњи одмор може да се састоји од следећих активности: летњи програм сунце и језеро – купање, сунчање и wellness, спортови на води (веслање, једрење), планинарење, пешачење и активности у природи, јахање, бициклизам, параглајдинг, змајарење и сл. Представља други или трећи одмор у години и најчешће траје 7-14 дана.⁵⁸

Према проценама Туристичке организације Велико Градиште, број ноћења туриста који долазе са мотивом одмора на Сребрно језеро знатно је већи у односу на регистровани, с обзиром на постојање неевидентираниог туристичког промета у приватним викендицама и у нерегистрованим камп насељима. Процена је да је висок број неевидентираних ноћења око 70.000, што заједно са евидентираним бројем (28.468) представља око 90.000 ноћења у 2012. Просечно задржавање туриста у летњим месецима, који долазе због одмора на Сребрном језеру је 4 - 6 дана. Захваљујући уређењу туристичко-спортског комплекса на Сребрном језеру, број туриста у Великом Градишту, према подацима ТО Велико Градиште у 2012. години повећан је за 20% у односу на 2011. годину.

2.2. Наутика

Наутички туризам на мирним водама везан је за пловидбу и коришћење наутичке инфраструктуре (марине, пристаништа, везови) и комплементарних туристичких ресурса, производа и услуга у приобаљу. Представља други или трећи одмор у години и траје између 5 и 10 дана.⁵⁹

Број наутичара који бораве на овом делу Дунава је за сада изузетно низак у односу на могућности.

Разлог овако ниског броја долазака наутичара у „Доње Подунавље“ је

⁵⁷ Стратегија развоја туризма Републике Србије („Службени гласник РС“ бр.91/ 06, стр. 28;

⁵⁸ Максим Мићић М. „Туризам и простор“, Универзитет Сингидунум – Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, 2007. стр. 169;

⁵⁹ Исто, стр.172

недостатак основне инфраструктуре. У „Доњем Подунављу“ практично нема марине која је адекватно опремљена струјом, водом и прикључком за гориво, не постоји могућност изнајмљивања пловила, не постоји смештај у оквиру марина, не постоје додатне услуге (сервиси за одржавање пловила, могућност куповине опреме за пловила и сл.).

2.3. Кружна путовања

Кружна путовања су међу најзначајнијим производима у рецептивном туризму, јер нуде могућност да се упозна већи број атрактивних туристичких ресурса за кратко време. Трају 3-4 дана. Постоје две основне врсте – кружно путовање у више земаља, или унутар граница одређене земље (дестинације).⁶⁰

Кружне туре су тренутно најзначајнији туристички производ у „Доњем Подунављу“, посматрано по броју долазака и броју ноћења туриста. Кружне туре у „Доњем Подунављу“ користе оргнизоване групе туриста и индивидуални туристи.

Најзначајнији туристички промет је остварен у Голупцу у коме је пристао највећи број једриличара (око 500 због атрактивности дестинације за бављење овом врстом наутичког спорта).⁶¹

У оквиру кружних тура туристи обилазе у највећој мери културно-историјске знаменитости.⁶² Један број локалитета који се најчешће посећује су између осталих и Рамска тврђава и Сребрно језеро које се налазе на подручју општине Велико Градиште.

Како би туристичку понуду Сребрног језера учинила још атрактивнијом компанија „Silver Lake Investment“ је у своју понуду уврстила велики туристички брод „Silver Star“. Брод може да прими укупно 380 путника на две отворене терасе и затвореним салонима. Брод током летње сезоне кружи на релацијама од Великог Градишта до Голубца и Рамске тврђаве.

2.4. Производ посебних интереса

Производ посебних интереса представља одморишну активност која се одвија у необичном, егзотичном, удаљеном или пределу дивљине. Уско је повезан с високим нивоом учешћа туристе у активностима на отвореном простору. Обично представљају трећи одмор у години у трајању од 3-5 дана или представљају једнодневну активност токог главног одмора.

Активности посебних интересовања деле се на⁶³ :

- благе активности – камповање, пешачење, бициклизам, речна експедиција, јахање, риболов, лов и др.;
- грубе активности – вожња кануом и кајаком, проучавање кањона или пећина, планински бициклизам, планинарење, параглајдинг, рафтинг, слободно пењање и сл.

⁶⁰ Максим Мићић М. „Туризам и простор“, Универзитет Сингидунум – Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, 2007. стр. 170;

⁶¹ „Мастер план туристичке дестинације Доње Подунавље“, Економски факултет у Београду, Научно – истраживачки центар, Београд, 2007.; стр. 104;

⁶² Исто

⁶³ Исто, стр. 174

Најзаступљеније активности туристичког производа специјалних интересовања у Великом Градишту су: камповање, лов и риболов, фото - сафари и посматрање птица, екстремни спортови и спортови на води.

Камповање - Камп „Сребрно језеро” се налази код Великог Градишта, на удаљености од 110 km од Београда. До кампа се стиже путем Е-75 из Београда и даље преко Пожаревца до Тополовника. Спада у ред најстаријих и највећих кампова у Србији. Камп је капацитета око 500 кампинг јединица и 150 места за шаторе. Смештен је на обали Сребрног језера у листопадној шуми, у појасу до језерске плаже која обилује садржајима за рекреацију на обали и на води. У кампу постоје машине за прање, сушење и пеглање одеће. На обали језера, у близини кампа налазе се бројни угоститељски објекти.⁶⁴

Лов и риболов - На ширем простору општине Велико Градиште, заступљена је бројна дивљач, зечеви, фазани, пољске јаребице, барска дивљач, а од предатора могу се наћи вук, лисица и шакал. Ловно удружење „Голуб“ од 1986. године брине о заштити, узгоју и размножавању дивљачи. Газдује ловиштем „Рамски рит“, које се простире на површини од 19000 ha. Да би се ова врста туристичког производа ставила у понуду на туристичком тржишту, неопходно је адаптирати и проширити ловачке смештајне капацитете и уредити ловишта и стазе. Сребрно језеро од свог постанка због богатства рибом са разлогом је названо „рајем за риболовце“. У њему су заступљене све врсте слатководних риба, а од квалитетних доминирају сом, смуђ, штука, шаран, тостолобик.⁶⁵

Фото-сафари и посматрање птица - туристички производ посебних интереса који је у великом успону у целом свету. На ади Чибуклији лежи велики потенцијал за развој ове врсте туризма, која не обухвата само локални и национални ниво већ је интересантна на међународном нивоу, како обичних туриста, транзитера, омладинских група, тако и истраживача из разних области, еколога и др. Посматрање птица има сличности са колекционарством, ловом, подстиче радозналост и окупира мисли. Сваке године око 1. маја одржава се отворено такмичење „**Велики дан птица**“, са циљем да се у току 24 часа види што више врста птица унутар круга пречника 50 km. „**Европски викенд посматрања птица**“ (EuroBirdwatch) организује се у Србији сваке године првог викенда у октобру. Већина посматрача птица прави списак свих посматраних врста (са датумима, местима и опажањима), па убрзо открива да поједине врсте никада нису видели. Због тога ће у одређено доба године отпутовати на одређено место у потрази за птицама које недостају њиховој колекцији. Тако се развила и једна нова и сасвим специфична грана туризма авитуризам, која потиче од латинског 'aves' – птице.⁶⁶ Ада Чибуклија спада у најлепше оазе птица на току Дунава кроз Србију. Због изузетне издашности флоре и фауне и присуства драгоцених врста Ада Чибуклија стављена је у први степен заштите природних резервата по међународној Рамсар листи.⁶⁷

Екстремни спортови и спортови на води - Спортско-рекреативни туризам у Великом Градишту убрзано се развија. Нарочито се почетком новог миленијума дешавају неке промене и појављују се неке нове врсте спортова, које утичу на стварање нове и атрактивније слике о овој општини.

⁶⁴ www.srbijazatebe.rs/smestaj/veliko-gradiste/kamp/kamp-srebrno-jezero

⁶⁵ www.srebrnojezero.com

⁶⁶ <http://gdenasport.com/info/sport>

⁶⁷ <http://www.ptica.org>

Последњих година у општини све више заживљавају екстремни спортови. Људи авантуристичког духа на Сребрном језеру у селу Затоњу могу пробати неке од *спортова на води*, као што су *вејкбординг*, *једрење* и *кајтсурфинг* или можда неке од *спортова у ваздуху*, као што су *параглајдинг* и *летење са моторним змајем*. Идеална комбинација ветрова (југоисточни, источни и североисточни) ствара одличне услове за њихово функционисање.

Слике 15.-17. Екстремни спортови на Сребрном језеру: вејкбординг, параглајдинг и кајтсурфинг (www.srebrnojezero.com)

Откривањем терена идеалног за бављење ових атрактивних водених спортова, на њему се често могу видети „зависници ове врсте адреналина“, како уживају у благодетима ове врсте спортског екстрема.

Полетиште за параглајдере налази се на брду Горица на 100 m надморске висине, које је два километра удаљено од села Затоње.⁶⁸

Полетиште за моторне змајеве се налази у викенд-насељу Бели Багрем. Свима заинтересованим је током летње сезоне доступно око десетак ових летелица и неколико искусних пилота, који им могу показати прелепу панораму, како града, тако и језера.

Слике 18. и 19. Једрење и летење моторним змајем (www.srebrnojezero.com)

Сребрно језеро представља базу за припреме наших најбољих веслача пред велика такмичења, тако да се током године могу видети чланови репрезентације Србије, како вредно тренирају на водама Сребрног језера, њихов боравак се некад продужи и до месец дана.

Развојем „широке лепезе“ спортско-рекреативних могућности у општини Велико Градиште утицаће се и на већи број долазака спортско-рекреативних туриста из целе Србије, а можда и из суседних земаља. Иако те посете могу бити једнодневне или који дан дуже, оне ће значајно утицати на повећање

⁶⁸ <http://tovg.org/content/>

профита општине од спортско-рекреативног туризма, а самим тим и побољшати слику о природним и антропогеним потенцијалима, што је изузетно добар маркетинг за даљи развој општине.

3. SWOT анализа

Парцијалност и једностраност у проучавању социокултуриних промјена насталих под утјецајем туризма, тј. ступањ истражености тог проблема у свјетској и нашој литератури нужно намеће питање: како пратити и научно испитати поријекло, домете и границе оног низа промјена које можемо окарактеризирати као стварање увјета за туристички развој, тј. адаптирање подручја према новој грани привређивања-туризму.⁶⁹

Анализа повољности и неповољности, предности и недостатака у савременим условима се најчешће употребљава као техника за одређивање стратегије развоја у различитим областима живота, у овом случају развоја туризма. У том смислу се анализирају предности (strenghts) и недостаци (weakness) са једне стране као фактори интерне природе, али и повољности (opportunites) и неповољности (threats) с друге стране, које су екстерног карактера. Због тога се оваква анализа често назива и интерно-екстерном анализом.

У погледу стратегије развоја туризма општине Велико Градиште, ова анализа има за циљ да сагледа тренутну позицију општине, као туристичке дестинације, да сагледа све вредности и потенцијале који постоје, да укаже на недостатке, али и да створи стратегију даљег развоја и позиционирања на тржишту.

Оно што анализу повољности и неповољности, предности и недостатака чини посебно важном је то што се са мало труда могу открити шансе које се поклапају са већ постојећим предностима, а само прихватањем и разумевањем слабости могу се елиминисати претње.⁷⁰

Да би се туристима квалитетно и свеобухватно приказала одређена туристичка дестинација најпре се анализирају предности које то место чини посебним, јединственим и због којих ће се потенцијални туриста одлучити да борави баш у њему. Међутим, у анализама предности не треба бити превише субјективан, јер може доћи до контра ефекта. Да би туристичко место било добро презентовано потребно је анализирати и предности које општина Велико Градиште има у односу на друга места из окружења. Дакле, предности Великог Градишта као туристичке дестинације могу се сагледати у:

- повољном туристичко-географском положају,
- близини емитивних центара,
- доброј повезаности општине са већим емитивним подручјима друмском саобраћајницом и могућност коришћења речног и железничког саобраћаја,
- аутентичности природних и друштвених вредности,
- богатству додатних садржаја,
- стратешком значају општине,
- у богатству гастрономске понуде и у
- спремности локалног становништва да учествује у развоју туризма.

⁶⁹ Елаковић С. „Пословна етика и комуницирање“ Универзитет Сингидунум, Београд, 2008. , стр. 123.;

⁷⁰ www.economy.co.rs

Ове предности су оно што већ постоји као понуда и што као такво привлачи туристе. Са предностима се поклапају шансе, само је потребно додатно ангажовање да се постојеће шансе искористе.

У општини Велико Градиште постоје могућности за развој бројних културних и спортско-рекреативних манифестација. Већи развој и веће инвестирање у постојеће и осмишљавање нових манифестација могло би да утиче на смањење већ постојеће слабости, која је везана за сезоналност. У будућности би требало више пажње посветити развоју конгресног туризма, који би такође имао исти циљ као манифестациони. Поред тога, постоје идеалне могућности да се неки делови општине адаптирају и укључе у туристичке токове. Међутим до реализације бројних могућности углавном не долази због екстерних фактора – неповољности, пре свега:

- недостатка финансијских средстава за улагање у обнову, изградњу и даљи развој,
- недовољно квалификованих стручних кадрова из области туризма,
- неспроведених урбанистичких планова у изградњи појединих викенд насеља дуж обале Сребрног језера.
- немогућности сузбијања сиве економије.

Недостаци на које у будуће треба посебно обратити пажњу и за које треба пронаћи трајно решење су пре свега, загађеност воде у Сребрном језеру, делом услед немарности локалног становништва у појединим селима смештеним непосредно уз обалу језера и побољшање комплетне путне мреже широм општине. У том циљу треба изградити канализациону и водоводну мрежу у свим насељима, као и капацитете за пречишћавање отпадних вода.

У наставку текста следи Табела 6. у којој су приказане предности и недостаци, повољности и неповољности за развој туризма у општини Велико Градиште:

Табела 11.

Предности и недостаци, повољности и неповољности за развој туризма у општини В.Г.

ПРЕДНОСТИ	НЕДОСТАЦИ
Одличан туристичко-географски положај	Одржавање микробиолошке исправности воде у Сребрном језеру
Близина емитивних подручја	Сезоналност
Добра саобраћајна повезаност- Положај Великог Градишта на коридору 7	Застарелост и недовољна развијеност водоводне и канализационе мреже
Природни ресурси	Запуштеност путне и речне инфраструктуре
Антропогени туристички ресурси	Неповољна образовна структура
Дугогодишње улагање у туризам	
Љубазност домаћина	
Богата гастрономска понуда	
Успостављено јавно - приватно партнерство	
ПОВОЉНОСТИ	НЕПОВОЉНОСТИ
Потенцијали за развој туризма	Недостатак финансијских средстава за улагање у путну и речну инфраструктуру
Могућности за развој туристичког производа посебних интереса	Одлив младог становништва
Потенцијали за развој културних догађаја и манифестација	Пад наталитета
Активно учествовање локалне заједнице у развоју туризма	Нелегална градња
Улагања фирме „Silver Lake Investment“	Пораст сиве економије

Сви ови фактори, било екстерни или интерни имају за циљ да се на основу њихове анализе побољша туристичка понуда Великог Градишта, као и да се потенцијали и вредности са којима општина располаже адекватно представе и искористе у туристичке сврхе, али и да се тренутни недостаци сведу на минимум.

4. ОРГАНИЗАЦИОНЕ ФОРМЕ – УПРАВЉАЊЕ РАЗВОЈЕМ ТУРИЗМА

Управљање развојем туризма Србије, односно развојем Србије као туристичке дестинације бави се више органа, институција и организација на више нивоа (националном, регионалном, градском као и на нивоу локалних самоуправа).⁷¹

Институционална организованост туризма у Републици Србији утврђена је Законом о туризму ("Сл. гласник РС", бр. 36/09, 88/10, 99/11 и 93/12)⁷², Законом о бањама и Законом о јавним скијалиштима. Закон о туризму уредио је услове и начин планирања и развоја туризма; организацију и делокруг рада туристичких организација за промоцију туризма; рад туристичких агенција; угоститељску делатност; наутичку делатност; ловнотуристичку делатност; услуге у туризму; таксе, накнаде и пенале и у туризму; Регистар туризма као и друга питања од значаја за развој и унапређење туризма. Организованост државног сектора на републичком и локалном нивоу утврђена је системским законима који регулишу ову материју. Сектор за туризам структуриран је у оквиру Министарства финансија и привреде. У оквиру Министарства делује и Сектор туристичке инспекције који се бави инспекцијским надзором над применом закона и других прописа којима се уређују области туризма и угоститељства.

Начела планирања и развоја туризма утврђена су Законом о туризму Републике Србије који је усвојен 2009. и измењен и допуњен 2010. и 2011. године. Сходно Закону, планирање и развој туризма обухвата: интегрално планирање развоја туризма и пратећих делатности, проглашење и одрживо коришћење туристичког простора, послове од посебног значаја за развој туризма; категоризацију туристичког места и спровођење подстицајних мера за развој туризма. Планска документа су: Стратегија развоја туризма Републике Србије; Стратегијски мастер план; Стратегијски маркетинг план; Програм развоја туристичког производа; Програм развоја туризма и Програм промотивних активности.⁷³

Актуелним Законом о туризму дефинисано је функционисање посебних организација које се баве промоцијом туризма на нивоу туристичких дестинација – туристичких организација.

Промоцију туризма обављају: Туристичка организација Србије, туристичка организација аутономне покрајине и туристичка организација јединице локалне самоуправе. Промоцију туризма могу обављати и туристичке организације регије које оснивају две или више јединица локалне самоуправе.

Туристичка организација Србије (ТОС), је званични институционални носилац промоције туризма Републике Србије на домаћем и иностраном тржишту и организација која обавља друге послова од значаја за развој информативно-пропагандне делатности у туризму Републике. Делатност ТОС-а

⁷¹ Попеску Ј., Менаџмент туристичке дестинације, Универзитет Сингидунум, Београд, 2011., стр. 293;

⁷² http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_turizmu.html

⁷³ Исто стр.294;

је усмерена ка позицирању туристичког производа Србије на домаћем и иностраним тржиштима и туристичкој валоризацији компаративних предности Србије, као што су њен геостратешки положај, историјски, културни и природни идентитет. ТОС је члан међународних организација као што су: Европска туристичка комисија (ЕТЦ), Дунавска туристичка комисија (ДТЦ), Дунавски центар за компетенцију (ДЦЦ), Међународна асоцијација Трансроманика и Европско удружење туристичких аутобусера (РДА) .

Поред деловања на међународном плану, ТОС у сарадњи са туристичким организацијама градова и општина и осталим туристичким субјектима ради на унапређењу туристичке понуде Србије и стварању позитивног става становништва према туризму Србије и њиховом окретању домаћим туристичким центрима, чиме се стварају основе за усмеравање и подстицање развоја туризма као дела друштвено-економског развоја Републике.

Туристичке организације покрајина, регија, градова и општина у Србији своје годишње програме и планове промотивних активности усклађују са Стратегијским маркетинг планом, плановима и програмима ТОС-а. Средства за рад туристичких организација за промоцију туризма обезбеђују се из: средстава буџета Републике Србије; средстава буџета аутономних покрајина; средстава буџета јединица локалне самоуправе; прихода остварених обављањем делатности и из других сопствених прихода; донација прилога и спонзорства домаћих и иностраних правних и физичких лица; других извора у складу са Законом.

Према члану 40. Закона о туризму, туристичка организација, уз сагласност оснивача, у циљу планирања, координације и управљања туристичким активностима, може са другом туристичком организацијом, привредним друштвом, другим правним лицем и предузетником који обавља делатност из области саобраћаја, туризма, угоститељства, промета робе и услуга, културе, спорта, информисања, конгресних и сајамских активности, основати организацију за оперативне, маркетиншке и промотивне послове као особен облик координирања активности на нивоу туристичке дестинације. Делокруг и начин финансирања, као и међусобна права и обавезе уређују се уговором.⁷⁴

Законом о туризму није предвиђена могућност оснивања дестинацијске менаџмент организације. Делокруг туристичке организације ограничен је скоро у потпуности на промоцију као инструмент маркетинга, док је обављање активности везано за интерни развој дестинације у надлежности других, пре свега државних органа. Могућност за формирање ДМО постоји на основу ширег тумачења већ наведеног члана 40. Закона о туризму. По том основу било би могуће да се ДМО формира као организација за оперативне, маркетиншке и промотивне послове, коју би чинили представници једне или више општина укључујући ТО, представници приватног сектора и осталих кључних стејкхолдера а у виду јавно-приватног партнерства.⁷⁵

На подручју туристичке дестинације Велико Градиште кључну улогу у промоцији туризма има Туристичка организација Велико Градиште која је формирана и делује на нивоу локалне самоуправе. Поред ових активности туристичка организација организује манифестације и догађаје и у том делу она у извесном смислу преузима улогу дестинацијске менаџмент организације. Та

---

⁷⁴ Исто стр. 298;

⁷⁵ Исто;

улога је нарочито изражена у посредовању код изнајмљивања слободних капацитета или прихвата туриста..

Туристичка организација Велико Градиште основана је априла 2006. године као јавна служба општине Велико Градиште са циљем валоризације, заштите и очувања туристичких вредности на овом подручју. Њене основне активности су развој, унапређење и промоција туристичког производа Великог Градишта, Сребрног језера и околине како на домаћем тако и на међународном тржишту које се огледају кроз:

- анализу туристичког тржишта;
- припрему планова и пројеката развоја туризма на територији општине Велико Градиште;
- позиционирање туристичког производа Велико Градиште;
- ефикасну подршку туристичкој привреди у Великом Градишту као и сарадња у продаји туристичког производа Великог Градишта;
- проширење тржишта у циљу остваривања комерцијалних ефеката.
- креирање новог позитивног бренд имица Великог Градишта као туристичке дестинације;
- организацију туристичких промотивних и информативних активности;
- координацију активности свих учесника туристичке понуде Великог Градишта;
- припрему и публикавање туристичког водича /Туристички водич Велико Градиште/ и другог рекламног материјала ;
- израду и одржавање интернет сајта;
- организацију и промоцију локалних манифестација;
- сарадњу са Националном туристичком организацијом као и са другим релевантним институцијама и туристичким организацијама осталих општина;

Туристичка организација Велико Градиште је од свог оснивања до данас преузела водећу улогу у креирању, развоју и промоцији туристичког производа и свих туристичких активности на градиштанском подручју.

У сарадњи са општином укључена је у разне пројекте локалног и међународног значаја. У оквиру ЕУ програма - ИПА Прекогранична сарадња Србија Румунија реализује се пројекат „Креирање и промоција прекограничне културне руте Via Danubii заснована на заједничким карактеристикама римског наслеђа дунавског прекограничног региона у прекограничним областима Baile Herculane (Румунија) – Велико Градиште (Србија)“. У оквиру пројекта планиране су активности које се односе на заједничку стратегију развоја одрживог туризма.

Пројектне активности спроводи водећи партнер пројекта: општина Băile Herculane, са прекограничним партнером, општином Велико Градиште. Креирањем туристичке руте “Via Danubii”, стимулисаће се општи раст у економији прекограничног региона. Око 400 привредних субјеката директно или индиректно, који су повезани са туристичком индустријом, остваривањем пројектних задатака, биће стимулисани за производњу и промет роба и услуга, чиме ће допринети расту и одрживости економије у овом прекограничном региону.⁷⁶

Из средстава пројекта издвојено је око 10.000 евра за опремање (техничку опрему и намештај) Инфо-центра Туристичке организације Велико Градиште.

---

⁷⁶www.viadanubii.com

Ово је трећи по реду Инфо- центар финансиран из пројекта. До сада су у оквиру пројекта формирана два инфо – центра у Baile Herculane (Румунија) и Виминацијуму.

Модерно опремљен Инфо – центар Туристичке организације Велико Градиште отворен је 30. априла 2012. године и смештен је на Сребрном језеру у самом центру на кружном току, приликом отварања манифестације „Дани цвећа и меда 2012.“. Основна намена је пружање информација туристима, посетиоцима и гостима који ће посећивати општину, укључујући и промотивни материјал што ће допринети промовисању туризма у региону и шире.

Туристичка организација Велико Градиште тесно сарађује са управом фирме „Silver Lake Investment“, који представља најзначајнији елеменат понуде као и са туристичким организацијама суседних општина чији су неки елементи туристичке понуде и део програма коју ова организација нуди туристима.

С обзиром на то да на подручју општине Великог Градишта још увек нема ниједне регистроване рецептивне туристичке агенције Туристичка организација је на себе преузела све активности око организовања и боравка туриста, прихвата и смештаја, пружања неопходних информација, организовања културних и других садржаја, организовања излета за туристе, водичку службу и сл.

Слика бр. 3 Велико Градиште, положај, природа и садржаји <http://tovg.org/o-nama/>

III ДЕО ОДРЖИВИ РАЗВОЈ ТУРИЗМА У СРБИЈИ

1. ОЦЕНА ОДРЖИВОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СРБИЈИ

Уважавање значаја концепта одрживог развоја туризма мора бити присутно у свим активностима које се односе на управљање развојем туризма у нашој земљи. То се односи првенствено на стално усклађивање односа између друштвених трошкова и користи у вези са развојем туризма, давањем првенства заштити природног окружења односно животне средине и посебно на ућешће локалног становништва у формулисању програма развоја туризма, дефинисању приоритета развоја и целокупном управљању туризмом на њиховим подручјима.

И поред многобројних туристичких потенцијала, српски туристички производи нису адекватно развијени, нити комерцијализовани на домаћем и светском тржишту (учешће у БДП испод 2% и тек нешто изнад 3% у запослености)⁷⁷.

Према подацима Републичког завода за статистику делатност услуга смештаја и исхране има изузетно ниско учешће у стварању бруто домаћег производа и у 2012. години износи свега 1,23 %⁷⁸ (2005. 1,05%, 2006. и 2007. 1,1%, 2008., 2009., 2010. 1,0%⁷⁹ и у 2011. години 1,07 %⁸⁰).

Девизни прилив по основу туризма у 2012. години износио је 907,1 милиона US\$ и има тенденцију опадања у односу на 2011. годину (991,6 милиона US\$) односно 8,63% мање⁸¹.

Број запослених у хотелима и ресторанима у 2012. години, учествује са 20.306 запослених што износи свега 1,51% у односу на број запослених у правним лицима (1.341.114) у Републици Србији⁸². Овај број запослених не обухвата запослене приватне предузетнике (385.934) тј. лица која самостално обављају делатност и запослене код њих, јер Републички завод за статистику не врши њихову евиденцију по делатностима већ укупно на нивоу Републике, региона и општина.⁸³ Присутна је изразита тенденција пада запослености у односу на 2005. годину (1.546.471) за 13,28% у правним лицима - запослених у хотелима ресторанима (26.964) за 24,69%.⁸⁴

Остварена зарада по запосленом без пореза и доприноса у 2012. у хотелима и ресторанима износи 22.902 динара, што је за 44,82% мање у односу на републички просек (41.377 динара)⁸⁵. У 2005. години просечна зарада у хотелима и ресторанима износила је 17.665 динара односно за 20% ниже у односу на републички просек (22.079 динара).

Туристичку понуду у 2012. години користило је 2.079.643 туриста што је за 4,59% више него 2005. године. Туристи су остварили 6.484.702 ноћења у 2012., што је за 0,23% мање у односу на 2005. годину са просечном дужином

⁷⁷ Закон о просторном плану Републике Србије од 2010.-2020. „Сл. Гласник РС“, бр. 88/10, стр.223;

⁷⁸ Саопштење НР40 290313, РЗС, Београд 2013.;

⁷⁹ Саопштење НР40 310311, РЗС, Београд 2012.,

⁸⁰ Саопштење НР40 300312, РЗС, Београд 2012.,

⁸¹ www.turizam.merr.gov.rs/statistika/

⁸² Саопштење ЗП 20 300112, РЗС, Београд, 2012.;

⁸³ Исто;

⁸⁴ Саопштење ЗП 20 170106, РЗС, Београд, 2006.;

⁸⁵ Саопштење ЗП 11 250113, РЗС, Београд 2013.;

ноћења 3,12 док је у 2005. просечна дужина ноћења износила 3,27. Број смештајних капацитета је порастао за 49,95% односно са 86.731 (2005.) на 130.061 лежајева у 2012. години.⁸⁶

У структури хотелских капацитета у 2012. години највеће је учешће хотела са 3* 33,3%, са 3* 28,2%, 4*26,7%, 1*5,9% и 5* 5,9%.⁸⁷

Веома је низак степен искоришћености капацитета смештаја, далеко испод границе рентабилности од 60% (најнижи у бањским и планинским местима). У структури смештаја преовлађују основни капацитети са око 30-40% (хотели, апартмани и др). Смештајни капацитети су већим делом застарели и незадовољавајућег квалитета. Незадовољавајућа је саобраћајна доступност и опремљеност туристичких простора туристичком и комуналном инфраструктуром, што посебно успорава развој планинских туристичких места.⁸⁸

Релативно скромна туристичка изградња није изазвала велике колизије са заштитом природе, сем на неким локалитетима у заштићеним природним добрима (посебно у НП Копаоник), што је условило потребу за преузимањем хитних мера санације. Постојеће комплементарне локалне активности су само делимично интегрисане са туризмом, а локално становништво је тек делом укључено у туристичке пројекте. Трансформација здравства у бањским центрима у раскораку је са туризмом. Занемарени су социјални садржаји туризма, посебно рекреација и спорт. Недостају и садржаји високе туристичке понуде (голф терени, марине). Организовање садржајно и функционално заокружене и регионално интегрисане понуде тек се назире у појединим дестинацијама. Оваква ситуација упућује на потребу афирмације планског развоја туризма.⁸⁹

Афирмисане дестинације су Копаоник, Златибор, Тара и др, а главни правци остварених туристичких кретања су европски путни коридори и Дунав. Међународни значај постигле су манифестације „Сабор трубача у Гучи” и фестивал „Exit” у Новом Саду. Због затворености тржишта каснио је процес реструктурирања и приватизације и није било значајнијих улагања из земље и иностранства. Између туристичких организација Републике и покрајина и локалних туристичких организација не постоји довољан механизам координације. Сем у мањем обиму на Старој планини, Горњем Подунављу, Доњем Подунављу, Горњем Потисју, Тари и реци Дрини, није остварена прекогранична сарадња у туризму.

Статистичко праћење туризма у Републици Србији је некомплетно (процена је да се региструје највише 70% промета, а преко 30% припада „сивој” економији). Недовољно је праћење и примена међународних принципа, метода и модела развоја туризма.⁹⁰

Због високог учешћа сиве економије и несређене статистике туристичког сектора, постоји проблем објективног приказивања данашњих макроекономских учинака туризма на економију Републике Србије.

⁸⁶ Статистички годишњак 2010., и 2011. стр. 318, Саопштење УТ 10 3101113, РЗС, Београд; 2013.;

⁸⁷ <http://www.turizam.mfp.gov.rs/images/stories/statistika/KATEGORIZACIJA.pdf>

⁸⁸ Закон о просторном плану РС од 2010.-2020. („Сл. Гласник РС“, бр. 88/10) стр. 224; www.rapp.gov.rs/media/zakon/zakon_o_prostornom_planu_RS;

⁸⁹ Исто;

⁹⁰ Исто;

2. ПЛАНСКИ ОСНОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У СРБИЈИ

Плански основ уређења простора, заштите животне средине, ресурса и наслеђа одрживог развоја, укључујући одрживи развој туризма, дефинишу различите врст планова, стратегија, политика и програма у свим облицима планирања – економском, социјалном, просторном, енвајеронменталном и секторском, или гранском планирању (из домена пољопривреде, шумарства, водопривреде, саобраћаја, туризма и др.), као и други инструменти усмеравања развоја.

Концепт одрживог развоја може постати основа сврсисходног развоја туризма у једној земљи уколико његова начела буду укључена у процес стратегијског планирања развоја туризма и уколико буду изражена у стратегијским циљевима развоја.

У Републици Србији је створена планска подршка за одрживи развој туризма, и то: Законом о Просторном плану Републике Србије од 2010.-2020., којим су дефинисана основна стратешка опредељења националног просторног плана („Сл. гласник РС“, бр. 88/10), Стратегијом развоја туризма Републике Србије, која чини основу за реформу система у области туризма и за израду нормативних и других докумената из области туризма („Сл.гласник РС бр. 91/06”⁹¹; Националном стратегијом одрживог развоја (“Службени гласник РС”, бр. 57/08) и Националним програмом заштите животне средине (2007.).

2.1. Просторни план Републике Србије

Просторним планом Републике Србије од 2010. до 2020. године (у даљем тексту Просторни план) утврђене су дугорочне основе организације, уређења, коришћења и заштите простора Републике Србије у циљу усаглашавања економског и социјалног развоја са природним, еколошким и културним потенцијалима и ограничењима на њеној територији.⁹²

Чланом 3. Просторног плана одређено је да Просторни план представља основ за дефинисање стратегија на државном, регионалном и локалном нивоу у мери у којој имају утицај на просторни развој Републике Србије, њених региона и јединица локалне самоуправе.

Просторним планом дефинисан је основни циљ просторног развоја туризма у Републици Србији, који гласи: **„Основни циљ је просторно-еколошка подршка остваривању концепта одрживог развоја туризма, компромисним интегрисањем принципа и стратешких, планских и програмских докумената развоја туризма, заштите и уређења туристичких простора уз оптимално задовољавање социјалних, економских, просторно-еколошких и културних потреба националног и локалног нивоа, интереса тржишта и услова прекограничне и међународне сарадње“.**⁹³

Оперативни циљеви просторног развоја туризма у Републици Србији су:⁹⁴

- реализација туристичких развојних пројеката на постојећим и новим

⁹¹ Тачка 1. став 5 Стратегија развоја туризма („Службени гласник РС бр. 91/06) ;

⁹² Члан 1. Закона о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године „Службени гласник РС бр. 88/2010;

⁹³ Исто, стр. 105;

⁹⁴ Исто, стр. 105;

дестинацијама уз комплетирање и заокруживање целогодишње туристичке понуде и интензивирање њеног коришћења;

- резервација, заштита и активирање нових туристичких подручја, зависно од могућности државног финансирања некомерцијалних основа туризма;

- јачање постојећих и увођење нових туристичких производа (на националном, регионалном и локалном нивоу) - градских одмора, кружних путовања (са најразноврснијим итинерерима на природним, културно-историјским и другим мотивима), наутике, тематских паркова, еко-туризма;

- стимулисање најзначајнијих функција социјалног туризма, посебно рекреације и спорта деце и омладине;

- просторно-функционално структурирање територије Републике Србије на туристичке кластере, уз издвајање приоритетних туристичких дестинација/регија, праваца и места;

- изградња туристичке инфраструктуре, унапређење путног, железничког и пловног саобраћаја; обезбеђење нискобуџетних и чартер авиопревозника; унутрашње повезивање туристичких дестинација туристичким путевима;

- унапређење система туристичке сигнализације; унапређење водопривреде и енергетике за потребе туризма;

- увођење иновативних решења у информационим и комуникационим технологијама;

- усклађивање инфраструктуре, јавних служби, услуга, рекреације и спорта са истовременим потребама сталних становника и туриста;

- израда парцијалних стратегија развоја значајнијих туристичких производа; израда и реализација просторних и урбанистичких планова туристичких дестинација и развојних програма конкурентне туристичке понуде;

- формирање недостајућих туристичких организација на регионалном и локалном нивоу;

- информатичка подршка развоју туризма, пре свега успостављањем јединствене и ажурне туристичке статистике смештаја, промета и др;

- истраживачка подршка развоју туризма, посебно у испитивању актуелних трендова и промена у домену туристичке тражње и туристичких производа.

За социо-економске, просторно-еколошке и културне прилике у Републици Србији релевантни су следећи туристички производи (без приоритета у наведеном редоследу):

- 1) градски туризам (градски одмори, манифестације и др);

- 2) touring (кружна и линеарна туристичка путовања/туре/путевинационалних паркова, планина, клисура, пећина, римских палата и споменика, средњовековних манастира, дунавских мотива, салаша, вина и гастрономије, бициклизма (Euro Velo 6), пешачења (E4 и E7), јахања, лова, риболова и др) ;

- 3) пословни + MICE;

- 4) бањски туризам (здравствени/балнеолошки, климатски и wellness/рекреативни);

- 5) планински туризам (на високим планинама, на средњим и ниским планинама);

- 6) наутички и други видови водног туризма;

- 7) догађаји;

- 8) рурални туризам (агротуризам и комбиновани сеоски туризам);

- 9) туризам специјалних интереса (верски, рекреативне активности и спортско-авантуристичке активности).

Просторним планом утврђени су туристички кластери Републике Србије који представљају просторно-функционалне целине обједињене туристичке понуде, са целим туристичким дестинацијама сродних карактеристика, градским туристичким центрима и местима, бањским туристичким центрима и местима, као и са обухваћеним сегментима кружних и линеарних туристичких праваца и секундарним туристичким просторима. Туристички кластери су засновани на упориштима економије искуства и на концентрацији различитих ресурса у појединим крајевима земље. **Територија Републике Србије је индикативно подељена на следећих пет туристичких кластера**, на чије ће коначно формирање утицати тржиште, и то: АП Војводина; Београд; **југоисточна Србија (коме припада и општина Велико Градиште)**; средишња и западна Србија; АП Косово и Метохија.

Утврђене су примарне туристичке дестинације као регионалне целине интегрисане понуде унутар туристичких кластера, међу којима је са аспекта овог рада значајно Доње Подунавље као дестинација са **мањим учешћем целогодишње понуде** којој припада општина Велико Градиште.

У пловне **touring правце** уврштен је међународни правац Дунав. Утврђено је да је у функцији наутичког туризма потребно изградити веће речне марине на Дунаву.

2.2. Стратегија развоја туризма Републике Србије

Стратегија развоја туризма Републике Србије (Службени гласник РС» бр. 91/2006) указује на могућност развоја туризма у Србији у односу на актуелна кретања у светском туризму, уз стратешко туристичко позиционирање, избор приоритетних српских туристичких производа, план конкурентности, инвестициону стратегију, план потребних улагања и маркетинг план. Очекивани резултати примене Стратегије су постизање повећања конкурентности српског туризма, повећање девизног прилива, раст домаћег туристичког промета, као и раст запослености путем развоја туризма у циљу трансформације Републике Србије у конкурентну туристичку дестинацију.

Један од циљева Стратегије развоја туризма Србије је да Република Србија треба да обезбеди заштиту и одрживо коришћење природе и културног наслеђа као ресурса за развој туризма.

Стратегијом су утврђени правци могућег развоја туризма у складу са кретањима на светском тржишту и променама у привредном систему Републике Србије, са циљем да Србија постане значајна туристичка дестинација у Југоисточној Европи.

Смернице развоја туризма Републике Србије и интереси Републике Србије у туризму, одређени Стратегијом развоја туризма Републике Србије односе се на:

подстицање привредног раста, запошљавања и квалитета живота становника путем развоја иностраног туризма;

- обезбеђење развоја сопствене позитивне међународне слике;
- обезбеђење дугорочне заштите и интегрисаног управљања природним и културним ресурсима, што је у интересу одрживог развоја туризма;
- обезбеђење међународних стандарда квалитета заштите туристичких потрошача сагласно савременој европској пракси.

Стратегијом развоја туризма Републике Србије дат је оквир и предлог распореда карактеристичних туристичких кластера (Војводина, Београд са

Дунавом, Западна Србија и Источна Србија), који није заснован на административно управним границама које актуелно постоје унутар земље, већ је пре свега заснован на рационалним упориштима у различитим облицима економије искуства који се у појединим регијама, као потенцијалним туристичким дестинацијама могу развити и унапредити.

На основу концентрације различитих типова туристичких ресурса у појединим деловима Републике Србије, дати су оквири за диференцирано позиционирање појединих туристичких кластера, где се Дунав, коме припада и подручје општине Велико Градиште, позиционира као туристичко подручје са изузетним потенцијалима за развој, подручје које је инспиративно и креативно.

Река Дунав, у оквиру ресурсно заокруженог туристичког подручја Републике Србије, са предложеним оквиром туристичког структурирања и позиционирања садржи све елементе који одређује смернице развоја туризма које:

- 1) истичу препознатљиво географско подручје за идентификацију и туристичко позиционирање,

- 2) указују на аутентичне производе и понуду који би се могли пласирати на домаћем и међународном туристичком тржишту,

- 3) препоручују јасну везу са природним, културним и емотивним вредностима поднебља и људи који стварају туристичку понуду у најширем смислу речи.

Стратегијом нису предочена решења и инструменти за остваривање концепције одрживог развоја туризма.

IV ДЕО МОГУЋНОСТИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

1. КЉУЧНИ ПРОБЛЕМИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

Кључне проблеме одрживог развоја туризма општине Велико Градиште идентификоване Мастер планом Доње Подунавље, Просторним планом општине Велико Градиште, Локалном стратегијом одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014. и Акционим планом за младе општине Велико Градиште 2010.-2014. представљају:

- **Одржавање микробиолошке исправности воде у Сребрном језеру** -

За санацију језера неопходно је смањити даљи прилив са циљем потпуног елиминисања не само органског загађења, већ и нутријената. Потребно је предузимање пратећих биолошких и других мера на контроли свих аспеката заштите језера; Једна од главних препрека је проблем рефулације муља - уклањања муља са високим садржајем органских материја и акумулираним садржајем микро загађења унетих у систем језера да се водена средина не би загађивала од самог сапробног муља са дна језера и не би реметили нормалне односе нутријената, пре свега Н и П соли. Мора се решити питање депозита дна и треба реализовати и радове на планирању дна језера. Посебан проблем у целокупном процесу чишћења дна језера, представља избор локације за депоновање око 3.700.000 m³ муљне масе, која због садржаја појединих микрокомпоненти, а нарочито тешких метала не би могла да се користи као органско ђубриво у пољопривреди.

- **Проблем комуналног уређења насељених места** уз обале језера, а нарочито Острова, Кисилева, Затоња, туристичког комплекса Бели багрем, као и свих других спонтано насталих дивљих викенд насеља, те решење свих инфраструктурних објеката, посебно канализационих система са уређајима за пречишћавање за сва насеља и комплекс Сребрног језера. Непостојање адекватне канализационе мреже и неконтролисано испуштање отпадних вода представља озбиљну претњу животној средини. Сребрно језеро је углавном у оквиру II класе речних вода. Постоје периоди када се посебно микробиолошки квалитет воде погорша уз повећан садржај амонијака и других параметара.

- **Неадекватно поступање са отпадом** – Евакуација чврстог отпада и одржавање мањих депонија, тј. санација сметлишта не одвија се на задовољавајућем нивоу, а третман индустријског и опасног отпада не врши се у складу са законском регулативом;

- **Недостатак савремено опремљеног путничког пристаништа и марина** са адекватним пратећим садржајима и савременог граничног прелаза са адекватним пратећим садржајима;

- **Реконструкција и редовно одржавање постојећих путева** - државних путева и општинских (локалних) путева;

- **Образовна структура** је испод републичког просека, евидентан је и велики проценат неписмених, а такође постоји и проблем неусклађености образовних профила и потребе целокупне привреде за новим технолошким знањима. Евидентан је недостатак туристичких кадрова.

- **Проблем незапослености младих** – као и на глобалном, државном нивоу, и у општини Велико Градиште је присутан константан негативан природни прираштај. Велики број младих одлази из свог завичаја. Један од

основних разлога због којих млади напуштају свој родни крај јесте недостатак радних места и немогућност запослења. Један од кључних проблема приликом процеса запошљавања свакако је и недостатак практичног радног искуства. За решавање овог проблема, опет, нема организоване понуде за учешће у програмима волонтирања и-или стажирања кроз које би млади могли да стекну радно искуство.

- **Перманентан одлив радно способног становништва**- Тежња младих за одласком, било ван земље, било у велике градове у земљи (Београд, Пожаревац, најчешће), свакако је у највећој мери проузрокована немогућношћу да пронађу адекватно запослење;

- **Немогућност сузбијања сиве економије** – велики број непријављених туриста у приватном смештају, рад на „црно“ у угоститељским објектима;

- **Неадекватна заштита и презентација културног наслеђа** – недовољно се улаже у истраживање, заштиту и уређење културног наслеђа за презентацију туристима.

- **Недовољна афирмација туризма** као једног од највећих потенцијала Општине, првенствено у односу на Дунавски коридор, а затим Сребрно језеро које пружа услове за развој масовног туризма – одмор и рекреацију, спортске активности на води, наутички туризам, спортски и привредни риболов и сл.;

- **Недостатак адекватне понуде туристичких садржаја** - поред постојећих садржаја на Сребрном језеру треба подстаћи изградњу и опремање нових смештајних и угоститељских капацитета, изградњу и опремање разноврсних спортско-рекреативних и културних садржаја, која за општину у целини представљају развојни потенцијал;

- **Неадекватне туристичке туре** - туристичке туре треба да афирмишу културно – историјске споменике, који датирају из римског периода и средњег века, а међу којима је најзначајније утврђење Рам (Ледерата). Кроз Општину треба позиционирати и циљне, али и пажљиво биране транзитне путне правце и дестинације појединих група корисника;

2. **ПЛАНСКИ ОСНОВ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ**

2.1. Мастер план туристичке дестинације Доње Подунавље

Мастер планови развоја туризма су комплексни, истраживачки и свеобухватни и плански документи којима се на основу Стратегије развоја туризма Републике Србије утврђују циљеви, програми и планови раста и развоја туризма, инвестиције у туризму, планови маркетинга и конкурентности, као и мере за њихово спровођење, за одређену туристичку дестинацију.

Подручје општине Велико Градиште је предмет обраде стратегијског **Мастер план туристичке дестинације Доње подунавље**⁹⁵.

Мастер план туристичке дестинације „Доње Подунавље“ обухватио је шире подручје десне обале Дунава од Великог Градишта до излаза Дунава из Србије, територије пет општина: Велико Градиште, Голубац, Мајданпек, Кладово, Неготин. На овом подручју-туристичкој дестинацији идентификовани су услови за развој осам туристичких производа: одмори, наутика, кружне туре,

⁹⁵ <http://www.merr.gov.rs/master-planovi/> Мастер план туристичке дестинације Доње Подунавље“, Научно истраживачки центар Економски факултет у Београду 2007. год.;

MICE + пословна путовања, специјална интересовања, рурални туризам, спорт и догађаји.

Утврђена су следећа **стратешка упоришта визије**:⁹⁶

1. Дунав са изобиљем јаким изражаја (неискоришћене могућности);
2. Никад до краја испричана прича (недостатак имиџа);
3. Start up позиција (почетак новог доживљаја Дунава);
4. Искуство реке на наш начин (Нил, Волга, Лоара, остали део Дунава);
5. Стратегија високих вредности (фокус на доживљаје);
6. Успоставити спој искуства реке и простора уз реку (фактор тржишног пробоја);
7. Пажљива и степенаста изградња ланца вредности;
8. Потпуна регионална (кластерска), државна и интернационална подршка програму;
9. Интерни маркетинг и унапређење људских ресурса.

На основу наведених стратешких упоришта **предлаже се следећа визија развоја туризма за „Доње Подунавље“**:⁹⁷

ВИЗИЈА РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Наша је амбиција да за 10 година постанемо узбудљива дунавска дестинација која је незаобилазна тачка у мрежи туристичких одредишта Југоисточне Европе.

Кроз предложене мере развоја туризма, које се односе на решавање актуелних проблема дестинације: инфраструктура, земљишна политика и др. дају се пројекције модела развоја и раста туристичких производа, портфолија производа туристичке дестинације Доње Подунавље, као и предлог мера, које се односе на модел управљања туристичком дестинацијом. Такође, дају се и мере и активности повезивања јавног и приватног сектора у туризму дестинације, чиме би се створиле претпоставке свеукупног економског развоја ове туристичке дестинације.

Анализом садржаја Мастер плана туристичке дестинације Доње Подунавље дошли смо до закључка да овај Мастер план представља секторски план који омогућава одрживи развој туризма у Доњем Подунављу и Великом Градишту.

2.2. Просторни план општине Велико Градиште

Просторним планом општине (2011) предвиђен је развој туризма, кроз повећање броја туриста и туристичких капацитета, обједињавање туристичке понуде засноване на потенцијалима за развој туризма и њеном укључивању у регионалну туристичку понуду. Велико Градиште треба да добије карактер

⁹⁶ Исто, стр. 166 -172;

⁹⁷ Исто;

туристичког центра. Основни циљ јесте развој спортско-рекреативног, сеоског и ловног туризма, туризма на води, као и излетничког туризма.

Развој туризма подржан је модернизацијом постојећих и изградњом нових инфраструктурних система као што су: развој електроенергетске мреже кроз обезбеђење довољног, сигурног и квалитетног снабдевања електричном енергијом свих потрошача на подручју општине, при чему основни циљ представља модернизација, доградња и ефикасно одржавање преносне и дистрибутивне мреже и трафо станица; изградња магистралног гасовода и гасификација индивидуалних домаћинстава и индустрије; даљи развој телекомуникација, кроз повећање квалитета и доступности њених услуга свим становницима на подручју општине, при чему је основни циљ просторног развоја равномернија покривеност свих делова општине телекомуникационом мрежом; изградња водопривредне инфраструктуре, и то проширење капацитета водовода, као и приоритетна доградња канализационе мреже и постројења за пречишћавање отпадних вода.

Такође је подржан даљим развојем друмског саобраћаја, односно мреже општинских путева, како би се обезбедио брз и квалитетан приступ државним путевима I и II реда (магистралној и регионалној путној мрежи). Основни циљеви развоја саобраћајног система на подручју општине су даљи развој и јачање саобраћајних веза које општина има са окружењем, првенствено друмског саобраћаја, као и оптимално повезивање свих насеља са центром општине. Један од циљева развоја саобраћајних система је развој еколошки чистијих видова саобраћаја (бициклически саобраћај и пешачке комуникације, посебно у приобалном појасу реке Дунав и Пек, даљи развој и унапређење јавног превоза путника кроз увођење нових линија. У домену водног саобраћаја, основни циљеви развоја су модернизација и унапређење путничког (пре свега туристичког) транспорта (изградња и модернизација пристаништа и марина на територији Општине).

Предвиђено је унапређење система заштите и развој непокретних културних добара и природних добара на принципима одрживости, односно њихова презентација у склопу туристичке понуде општине и региона. Одрживи развој туризма дестинације подржан је мерама заштите животне средине и унапређење њеног квалитета, мерама за унапређење управљања: отпадом; заштитом и коришћењем вода; заштитом земљишта од загађења и деградације; очувања квалитета ваздуха; заштитом биљних и животињских врста, станишта и биодиверзитета; заштитом од елементарних непогода и удеса; као и са развојем еколошке свести становништва и развојем институционалног капацитета и система мониторинга животне средине.

Просторни план општине Велико Градиште представља документ који подржава одрживи развој Великог Градишта и туризма у општини.

2.3. Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште

Локалном стратегијом одрживог развоја општине Велико Градиште 2010.-2014., усвојеном од стране Скупштине општине 27. маја 2010. године⁹⁸, наведено је да су предности општине у јако повољном, туристички привлачном географском положају, расположивој радној снази, као и слободним

⁹⁸ <http://www.velikogradiste.org.yu/> Madigan T., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, „Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014.“, Велико Градиште 2009.;

привредним објектима и смештајним капацитетима за које су потребна мала финансијска улагања.

Као најважније локације за улагање, издвојене су:

- Локација Сребрно језеро – туристичко-спортско-рекреативни центар, хотелског и апартманског типа, са спортским теренима.
- Локација Рам – викенд насеље на површини 2 - 3 ha.
- Локација Затоње – викенд насеље на 3 - 4 ha (потребно је извести комплетну инфраструктуру – струја, вода, канализација са био - филтерима, на Сребрном језеру дорада инфраструктуре и путне мреже).
- Локација ауто-камп Бели Багрем на Сребрном језеру – већ афирмисани садржај ауто- кампа је на површини 50.250 m², пошумљен багремом, тополом, брезом и чини наставак пешачке стазе. Има сопствену плажу, сопствени бунар за снабдевање водом и санитарни чвор.
- Локација Марина – у власништву „Silver Lake“-а.

У циљу одрживог развоја туристичке дестинације неопходно је омогућити боравак свим категоријама становништа од скромне до елитне клијентеле, тако да ће сваки посетилац успети да задовољи своје жеље и одмор прилагоди својим могућностима и потребама. У том контексту неопходно је изградити комплетну инфраструктуру у постојећим викенд насељима, како би се зауставило загађење језера и омогућио комфоран боравак посетиоцима. Такође би требало и створити услове за даљи развој туристичке супраструктуре на подручју Општине. Локалном стратегијом пренаглашена је потреба намене простора за викенд насеља.

Визија је Велико Градиште – еколошка општина са развијеном економијом заснованој на туризму и пољопривреди, која обезбеђује услове за рад и добар живот.

У приоритетне области сврстани су:

1. Проширење туристичке понуде;
2. Стварање амбијента за задржавање и привлачење младих у општини;
3. Модернизација и стандардизација пољопривреде;
4. Побољшање инфраструктуре;
5. Очување природних ресурса;
6. Подизање нивоа социјалне заштите;
7. Унапређење локалне самоуправе.

Добра страна ове стратегије је што су за сваку од области утврђени и орочени приоритети. У наставку су издвојене најзначајније мере у области туризма

Приоритетна област 1: Проширење туристичке понуде

Мера 1.1. Унапређење Сребрног језера као туристичке дестинације

Опис	Подизање потенцијала и капацитета овог, већ препознатљивог туристичког производа допринеће даљем развоју туризма и пратећих грана	
Индикатор	2009	2014 + 2
Број умрежених пансиона	-	50
Покривеност општине туристичком сигнализацијом	20%	60%

Мера 1.2. Припрема Пека за туристичку дестинацију

Опис	Потенцијал који пружа река Пек и приобаље могу се искористити кроз стварање услова за бављење различитим видовима туризма у тој области	
Индикатор	2009	2014 + 2
Пројектна документација за уређење плаже	-	Припремљена
Проценат уређење инфраструктуре	-	15%

Мера 1.3. Увођење Рамске тврђаве у туристичку понуду

Опис	Историјски туризам на подручју читавог Браничева има велику шансу. Отуда и активности усмерене ка привлачењу туриста ка Рамској тврђави имају своје пуно оправдање	
Индикатор		
Осветљење на Рамској тврђави	-	У функцији
Прилаз до рамске тврђаве	Неадекватан прилаз	Рамска тврђава приступачна и за возила и за пешаке
Визиторски центар	-	У функцији
Број посилаца Рамске тврђаве	500	1.500

Мера 1.4. Враћање Старе чаршије у првобитно стање у циљу туристичке понуде

Опис	Даље ширење туристичке понуде општине Велико Градиште немогуће је без реновирања Старе чаршије која би требало да постане центар ресторанске и занатске понуде.	
Индикатор	2009	2014+2
Пројектна документације за уређење Старе чаршије	-	Припремљена

Мера 1.5. Стављање културе у функцију економског развоја

Опис	Поред манифестационг, спортског и историјског туризма своје место у туристичкој понуди требало би да има и богат културни садржај	
Индикатор	2009	2014+2
Делатности у главној улици	Нерегулисане и неадекватне	Пешачка зона са јасно дефинисаним делатностима и активностима усмереним ка привлачењу туриста
Сликарска колонија, галерија и демонстрација старих заната	-	У функцији

Мера 1.6. Развој сеоског туризма

Опис	Поред манифестационг, спортског и историјског туризма своје место у туристичкој понуди требало би да има и сеоски туризам	
Индикатор	2009	2014+2
Број обучених пољопривредника	/	30
Број регистрованих домаћинстава	-	10

За свих 7 приоритетних области дефинисане су мере, као и индикатори (бројчани и описни) са утврђеним роковима извршења.

Предузимањем предложених мера као што су: побољшање услова за развој бизниса, подизање нивоа образовања, увођење нових услуга у области социјалне заштите, подстицање удруживању и сертификацији, изградња и проширење водовodne мреже; изградња и проширење канализације; санација постојећих и изградња нових локалних путева; одржива експлоатација природних ресурса као и израда и усвајање стратешких докумената, дефинисаним у приоритетним областима створиће се услови за одрживи развој привреде и побољшање квалитета живота становништва на територији општине.

Локалном стратегијом одрживог развоја општине Велико Градиште пружена је пуна подршка одрживом развоју туризма општине. Спровођењем задатих активности у предвиђеним роковима у приоритетним областима, ствариће се се услови за одрживи развој туризма.

3. ПРИОРИТЕТИ ЗА ОДРЖИВ РАЗВОЈ ТУРИЗМА ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

Туризам представља један од највећих развојних потенцијала општине Велико Градиште првенствено у односу на Дунавски коридор, а затим Сребрно језеро, које пружа услове за развој масовног туризма – одмор и рекреацију, спортске активности на води, наутички туризам, спортски и привредни риболов и сл.

У циљу даљег развоја туризма неопходно је подстаћи изградњу нових смештајних и угоститељских капацитета, а речна marina би уз додатне инвестиције могла постати једно од главних места пристајања наутичара на доњем току Дунава.

У Великом Градишту на обали Дунава могу се изградити и додатне marine и пристаништа, а на рубном делу центра општине постоје већи потенцијали за интензивније инвестирање у неко будуће међународно утоварно-истоварно пристаниште при чему такав објекат не треба довести у конфликт са концептом развоја туризма.

Туристичке туре треба да афирмишу културно историјске споменике, који датирају из римског периода и средњег века, а међу којима је најзначајније утврђење Рам (Ледерата). Кроз општину треба позиционирати и циљне, али и пажљиво биране транзитне путне правце и дестинације за поједине групе корисника у циљу продужења туристичке сезоне током целе године.

Са становишта заштите животне средине, може се констатовати да се ради о подручју, које стицајем околности још није изразито угрожено – у близини не постоје велики индустријски загађивачи па би уз поштовање одговарајуће регулативе, у складу с међународним стандардима, ова чињеница могла бити од великог значаја приликом привлачења инвеститора на реализацији пројеката који би до краја афирмисали поменуте вредности.

Одржавање микробиолошке исправности воде у Сребрном језеру представља један од предуслова да Велико Градиште задржи и унапреди свој положај на туристичком тржишту.

Приоритети заштите животне средине и уређења простора за туризам укључују:

- чишћење дна Сребрног језера;
- успостављање микробиолошке исправности воде у језеру током целе године;
- каналисање и пречишћавање отпадних вода око Сребрног језера и других туристичких локалитета и њихово испуштање у Дунав;

- комплетно инфраструктурно уређење свих туристичких насеља и локалитета;

- унапређење система управљања отпадом.

Реализацијом пројекта «Унапређење система управљања отпадом у Великом Градишту» у оквиру ЕУ програма EXCHANGE - Примери добре праксе побољшано је тренутно стање управљања отпадом у Општини.

У циљу одрживог развоја туризма у Општини, а и у Србији уопште, неопходно је формирати систем олакшица и подстицаја којим би се стимулисали пропульзивни пројекти.

Субјектима који су спремни да улажу у туризам треба олакшати пут до потребних финансијских средстава, пре свега за улагање у пројекте који своје упориште имају у Мастер плану развоја туризма у Доњем Подунављу и Локалној стратегији одрживог развоја Општине. Први услов за доделу стимулативних средстава је да је субјекат активно укључен у процес развоја и реализацију заједничке визије која је дефинисана у Мастер плану Доње Подунавље. У свему томе приоритет треба да имају заједнички пројекти који се реализују од стране већег броја учесника у ланцу вредности са читавог подручја Доње Подунавље.

Такође је неопходно ојачати контролне механизме и инспекцијски надзор у свим привредним и ванпривредним областима на територији Општине у циљу сузбијања сиве економије и нелојалне конкуренције као и непланске изградње, чиме би се омогућио дугорочни одрживи развој туризма.

У поглављу VIII Мастер плана туристичке дестинације Доње подунавље - Кључни инвестициони пројекти у туризму издвојен је пројекат „Silver lake city” Велико Градиште, којим је предвиђена изградња туристичког комплекса са јавним и услужним садржајем (центра за водене спортове, поште, банке, трговине и етно села); изградња марине (везови, клуб house, паркинг, паркови, стазе..); изградња Дунавског resorta (хотел, виле, објекти хране и пића, спортски терени, паркинг..) и изградња савременог голф resorta.⁹⁹ Реализација пројекта је у току.

Такође је на подручју општине Велико Градиште у оквиру ЕУ програма ИПА - Прекогранична сарадња Србија - Румунија у току и реализација пројекта: Креирање и промоција прекограничне културне руте Via Danubii заснована на заједничким карактеристикама римског наслеђа дунавског прекограничног региона у прекограничним областима Băile Herculane (Rumunija) – Велико Градиште (Србија)“, планиране су активности које се односе на заједничку стратегију развоја одрживог туризма.

3.1. Програми и пројекти од значаја за одрживи развој туризма Општине

3.1.1. ИПА 2010. - Програм прекограничне сарадње Република Србија – Република Румунија¹⁰⁰

Пројекат „Креирање и промоција прекограничне културне руте Via Danubii“ је конципиран са основним циљем: стварања атрактивне туристичке руте “Via Danubii” у прекограничном дунавском региону Тердапа/Portile de Fier Румуније и Србије, и пројектним активностима које ће допринети развоју

⁹⁹ Исто, стр. 294 -301;

¹⁰⁰ <http://www.velikogradiste.org.rs/>

специфичног туристичког производа и туристичке понуде овог региона на Дунаву. Посебан циљ коме се овим пројектом тежи је да ова рута постане препознатљив туристички производ на туристичком тржишту Европе. Пројектне активности спроводи водећи партнер пројекта: општина Băile Herculane, са прекограничним партнером, општином Велико Градиште.

Циљеви пројекта су базирани на дугорочним развојним основама и предностима овог подручја, а односе се на:

- подизање конкурентности туристичких дестинација: Бања Херкулане и Велико Градиште, процењеним повећањем броја туриста за 5%;
- побољшање приступа за осам римских туристичких атракција у пограничној тематској рути “Via Danubii”, рехабилитацијом “Римске улице” – Бања Херкулане;
- диверзификација прекограничних производа и услуга из пограничног региона Бања Херкулане-Велико Градиште стварањем седам нових привредних субјеката у области туризма;
- унапређење стабилних услова за целу мрежу садашњих и будућих инвеститора у туризам подручја;
- унапређење приступа ка развијању и коришћењу туристичког потенцијала, те изграђивању савременог ланца туристичких вредности;
- унапређење конкурентности туристичког производа културних рута и стварање “ланца вредности” у туризму на подручју туристичке руте „Via Danubii”, и стварање маркетиншке концепције за изграђивање поверења у реалне потенцијале које туристичка дестинација “Via Danubii” има, као и за целовит развој туристичког сектора региона, као једног од водећих у укупном привредном развоју.

Слика 15. брод ресторан „Ана“ у Раму на коме је организована промоција културне руте „Via Danubii“

3.1.2. ЕУ Програм EXCHANGE - Примери добре праксе

Програм EXCHANGE, који финансира Европска унија, реализује Европска агенција за реконструкцију (ЕАР), а спроводи Стална конференција градова и општина (SKGO) у сарадњи са VGN International. Један је од првих ЕУ програма на Балкану који има за циљ да упозна и уведе моделе ЕУ праксе у рад локалних самоуправа у Србији.

Пример добре праксе очувања животне средине, представља пројекат «Унапређење система управљања отпадом у Великом Градишту» развијен у оквиру ЕУ Програма EXCHANGE ¹⁰¹, ради процеса еколошког статусирања општине и обухватио је јачање капацитета, побољшање организације рада, сагледавање постојећег стања и увођење праксе двосмерне комуникације са грађанима. Носиоци пројекта из Републике Србије су општина Велико Градиште и Унија еколога UNESCO и партнерска општина из Европске уније Hradec Kralove, Република Чешка. Вредност пројекта је 95.477 евра.

Први корак у реализацији пројекта био је да се установи постојеће „нулто“ стање, укључујући идентификацију свих проблема са отпадом, постојећу организациону структуру органа општине и Јавно комуналног предузећа, опреме и механизма помоћу којих се управљало у области отпада. На основу снимљеног стања развијена је локална стратегија и акциони план управљања отпадом чија је реализација почела успостављањем „пилот“ рециклажних станица на локалитетима који су дефинисани акционим планом са могућношћу прилагођавања регионалном рециклажном центру и регионалној депонији, у складу са Националном стратегијом управљања отпадом. Трајно су уклоњене дивље депоније са подручја општине и ремедијација/санација деградираних простора и њен директан утицај на непосредно окружење. У финалном делу дефинисан је еколошки статус општине и направљен план активности за даљу заштиту природних добара ¹⁰².

Носиоци пројекта општина Велико Градиште и Унија еколога UNESCO као кључни актери-учесници заштите одрживог развоја општине у целини, у циљу решавања проблема отпада реализацију пројекта усмерили су ка следећим циљним групама:

- Службеницима локалне самоуправе - група која је требало да управља системом заштите животне средине на целом подручју општине и да координира рад свих органа и организације, стручних служби и интересних група;
- Службеницима ЈКП - као главни носиоци процеса оптимизације и рационализације пословања;
- Становницима општине Велико Градиште – могућност да директно утичу на рад општинских органа и јавно комуналног предузећа, да добију праве информације и да се укључе у кампање чији би крајњи резултат био побољшање услова и квалитета живота;
- Туристима - општину Велико Градиште посети годишње 100.000 туриста који остваре преко 300.000 ноћења и који за собом оставе знатне количине отпада који је еквивалентан двомесечном генерисању отпада становника општине. Овај отпад је углавном амбалажног карактера и осим што додатно оптерећује градску депонију за око 20-30%, има као основу рециклабилност тј. исплативост по основу прераде као секундарне сировине.

¹⁰¹ Програм EXCHANGE 2007. – Стална конференција градова и општина –Београд 2007. године <http://www.ehchange.org.rs>

¹⁰² Исто стр.124-126;

Пројекат има изузетан утицај на побољшање тренутног стања управљања отпадом. Успостављање и имплементација савремених, у развијеним земљама прихваћених метода стратешког планирања, организовања и поступања с отпадом има велики број позитивних страна које су готово тренутно биле видљиве на свим пољима. Организовање заједничког деловања представника различитих циљних група побољшало је међусобну комуникацију и подстало их на заједнички рад на успостављању принципа одрживог развоја општине велико Градиште.

Слика.16, Канал за одводњавање - Унија еколога UNESCO, Студија Exchange

ЗАКЉУЧАК

Плански развој један је од предуслова одрживог развоја туристичке дестинације.

Примена интегралног приступа у процес планирања подразумева да се просторно планирање све више везује за универзалне циљеве побољшања и уједначавања квалитета живљења и квалитета животне средине, за који се данас сматра да је једна од битних компоненти квалитета живљења.

Доношењем Стратегије развоја туризма Србије дата је основа за реформу система у области туризма и за израду програмских, нормативних и других докумената из области туризма на свим нивоима.

Такође је усвајањем Просторног плана општине Велико Градиште, добијен јединствени плански документ, који представља плански и правни основ за реализацију локалних интереса свих физичких и правних лица са подручја Општине, као и основ за даљу имплементацију планских решења од значаја за Општину, дефинисаних Просторним планом Републике Србије¹⁰³, као планског документа вишег реда.

Локалном стратегијом одрживог развоја Општине дефинисано је седам приоритетних области. „Проширење туристичке понуде“ представља прву од седам приоритетних области за остварење постављених стратешких циљева општине, којима би се омогућио развој економског положаја општине и обезбедили услови за рад и добар живот становништва.

Успешном имплементацијом, просторно планских и стратешких аката на подручју општине Велико Градиште створиће се повољна клима за прилив домаћих и страних инвестиција и стварање једног стабилног конкурентног тржишта, са константно квалитетном понудом у свим сегментима туристичке тражње.

За даљи напредак ове приоритетне гране привреде неопходно је изградити туристичку инфраструктуру, супраструктуру, професионално и финансијски подржати организациону структуру (пре свега Туристичку организацију Велико Градиште), ојачати инспекцијске службе у циљу сузбијања сиве економије и нелегалне градње, дати подстицај развоју свести становништва у области развоја сеоског туризма, што је дефинисано у свим општинским планским документима.

Добар географски положај, Дунав, Сребрно језеро и Пек, успостављено јавно - приватно партнерство, постојећи културно - историјски садржаји, археолошка налазишта, богата ловишта као и бројне културне, туристичке и гастрономске манифестације представљају окосницу развоја туризма ове подунавске општине. Такође, погранични положај општине омогућава да се кроз прекограничну сарадњу са суседима учешћем у заједничким пројекатима Еврпоске уније додатно проширује туристичка понуда, што води стварању еуро – региона.¹⁰⁴

Резултатима истраживања који су презентирани у раду потврђена је основна хипотеза да општина Велико Градиште располаже разноврсним ресурсима за развој атрактивне туристичке понуде. Такође, резултатима

¹⁰³ „Сл.гласник РС“ број: 88/2010;

¹⁰⁴ Madigan T., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, „Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014.“, Велико Градиште 2009. стр. 34;

обављеног истраживања је потврђено да су на локалном нивоу недовољно развијене подршке кључних актера (институција и организација) за имплементацију планског основа. Имајући у виду видљиве ефекте улагања у туристичке пројекте, потврђена је хипотеза да туристички сектор може да буде главни покретач за оживљавање целокупне привреде и побољшање квалитета живота локалног становништва у општини Велико Градиште.

Слика17. „Silver Star“, – туристички брод на Дунаву (<http://www.srebrnojezero.com/brod.html>)

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

1. Васић Б., Војновић С., Стефановић М. *Непознати Дунав – Водич за Србију*, Туристичка организација Војводине, Нови Сад, 2008.
2. Гавриловић Љ., Дукић, Д., *Реке Србије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2002.
3. Елаковић С., *Пословна етика и комуницирање*, треће издање, Универзитет Сингидунум, Београд, 2008.
4. Максин М., *Менаџмент природних и културних ресурса у туризму*, Универзитет Сингидунум, Београд, 2009.
5. Максин М., *Туризам и простор*, Универзитет Сингидунум - Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, 2012.
6. Милисављевић С., Радосављевић И., *Основи методологије политичких наука*, четврто издање, Службени гласник, Београд, 2008.
7. *Општине у Србији 2001.*, РЗС, Београд, 2001.
8. *Општине и региони у Републици Србији 2011.*, РЗС, Београд, 2011.
9. *Општине и региони у Републици Србији 2012.*, РЗС, Београд, 2012.
10. Попеску Ј., *Менаџмент туристичке дестинације*, Универзитет Сингидунум - Факултет за туристички и хотелијерски менаџмент, Београд, 2011.
11. *Просторни план Општине Велико Градиште*, (Општински Службени гласник бр. 2 /2011.), Велико Градиште 2011.
12. *Статистички годишњак Србије 2010.*, РЗС, Београд, 2010.
13. *Статистички годишњак Србије 2011.*, РЗС, Београд, 2011.
14. *Стратегија развоја туризма Републике Србије*, („Сл. гласник РС“, бр.91/06), Службени гласник, Београд, 2006.
15. Унковић С., Крунослав Ч., Бакић О., *Савремена кретања на туристичком тржишту*, Економски факултет у Београду, 2002.
16. Унковић С., Зечевић, Б., *Економика туризма*, четврто издање, Економски факултет у Београду, Београд 2006.
17. *Закон о Просторном плану Републике Србије од 2010.-2020. године*, („Сл. гласник РС“ бр.88/2010), Службени гласник, Београд, 2010.
18. Зечевић Р., *Бродарство и царина на Дунаву*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2004.
19. *Закон о туризму*, („Сл. гласник РС“ бр.36/09, 88/10, 99/11- др. закон и 93/12), Службени гласник, Београд, 2012.,
20. *Мастер план туристичке дестинације Доње Подунавље*, Економски факултет у Београду, Научно – истраживачки центар, Београд, 2007.
21. Madigan Т., регионални координатор ЕУ за развој Браничевског и Подунавског округа, *Локална стратегија одрживог развоја општине Велико Градиште 2010. - 2014.*, Велико Градиште 2009.

Електронски извори

22. <http://www.danube-info.org.rs>
23. [http:// www.economy.co.rs](http://www.economy.co.rs)
24. <http://www.ekspert.rs/>
25. [http:// www.ekapia.com.website-sr](http://www.ekapia.com.website-sr)
26. <http://www.ehchange.org.rs>
27. <http://www.gdenasport.com/info/sport>

28. [http:// www.gradiste/kamp/kamp-srebrno-jezero](http://www.gradiste/kamp/kamp-srebrno-jezero)
29. <http://www.paragraf.rs/>
30. [http://www.poslodavci.rs/media/grana_turizma i ug.....](http://www.poslodavci.rs/media/grana_turizma_i_ug.....)
31. <http://www.ptica.com>
32. <http://www.rapp.gov.rs/>
33. <http:// www.recreatours.co.rs>
34. <http:// www.silverlake.co.rs>
35. <http:// www.srebrnojezero.com>
36. <http://www.sr.wikipedia.org/sr->
37. <http:// www.srbija-brka.co.rs>
38. <http://www.srbijazatebe.rs/sместaj/veliko-gradiste/kamp/kamp-srebrno-jezero>
39. <http://www.srbija.travel/>
40. <http://www.stat.gov.rs>
41. <http://www.turizam.mfp.gov.rs>
42. <http://www.tovg.org/content/>
43. <http://www.trofej.info/>
44. <http://www.upoznajsrbiju.co.rs/manifestacija>
45. <http://www.viadanubii.com>
46. www.velikogradiste.org.rs/istorija
47. [www.velikogradiste.org.rs /opšti podaci i lokacija](http://www.velikogradiste.org.rs/opšti_podaci_i_lokacija)

Остали извори

48. Саопштење ЗП 20 300112, РЗС, Београд 2012.
49. Саопштење ЗП 20 170106, РЗС, Београд 2006.
50. Саопштење ЗП 11 250113, РЗС, Београд 2013.
51. Саопштење НР40 290313, РЗС, Београд 2013.
52. Саопштење НР40 290311, РЗС, Београд 2012.
53. Саопштење НР40 300312, РЗС, Београд 2012.